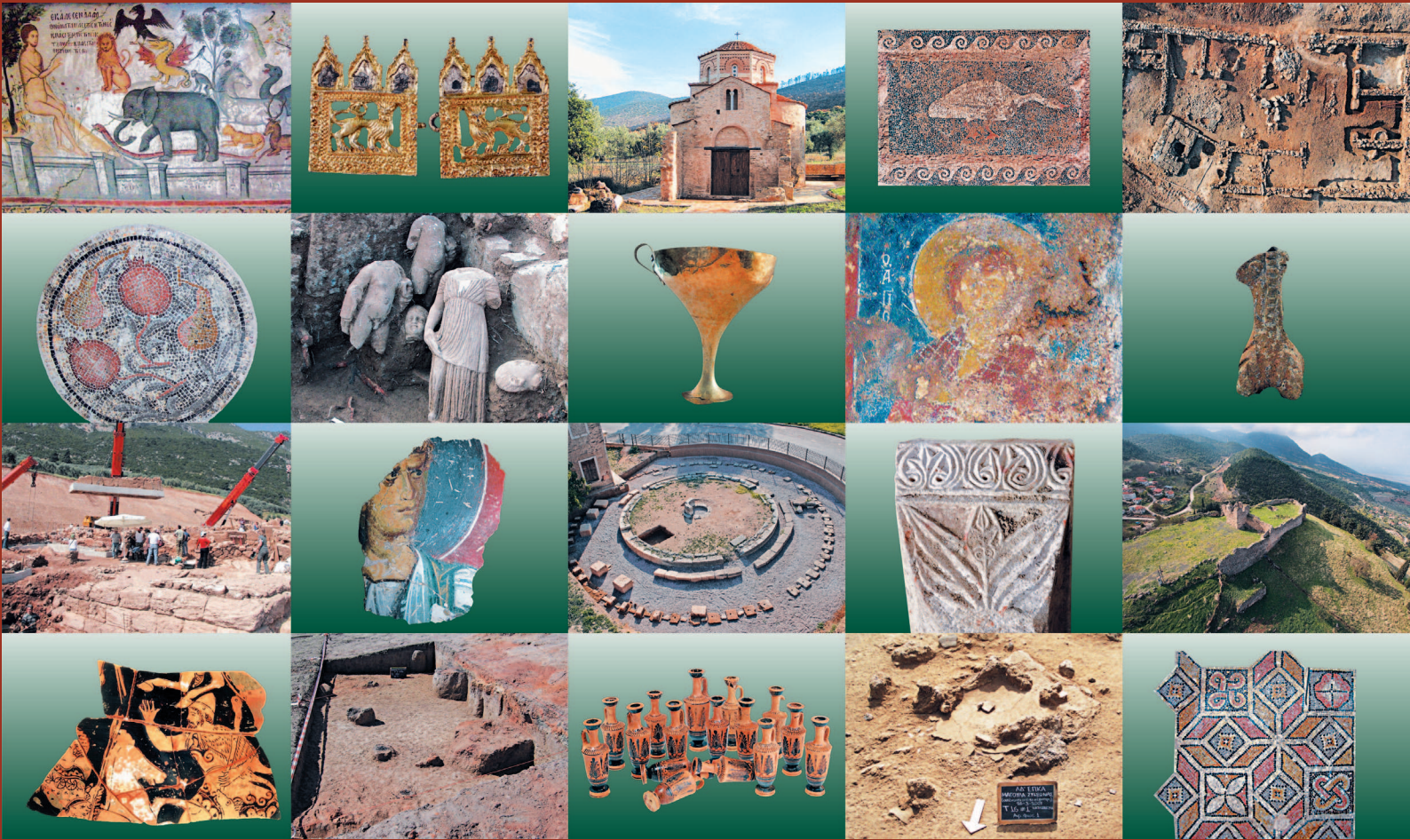

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΚΑΙ
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
3
2009

Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης
Βόλος 12.3 – 15.3.2009
Τόμος Ι: Θεσσαλία

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΚΑΙ
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

3

Γενική επιμέλεια έκδοσης:
Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 3^{ΟΥ} ΑΕΘΣΕ

Αδρύμη-Σισμάνη Βασιλική (Διευθύντρια ΑΙΘΣ), Αραβαντινός Βασίλειος (Διευθυντής Θ' ΕΠΚΑ), Βασιλάκη Μαρία (Καθ. Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, ΠΘ), Γάτση-Σταυροπούλου Μαρία (Διευθύντρια ΛΣΤ' ΕΠΚΑ), Γερούση-Μπεντερμάχερ Ευγενία (Διευθύντρια 23ης ΕΒΑ), Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργυρούλα (Διευθύντρια ΙΓ' ΕΠΚΑ), Κακαβάς Γεώργιος (Διευθυντής 24ης ΕΒΑ), Καραπασχαλίδου Αμαλία (Διευθύντρια ΙΑ' ΕΠΚΑ), Κυπαρίσση-Αποστολικά Νίνα (Διευθύντρια Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Ν. Ελλάδος), Μαζαράκης Αινιάν Αλέξανδρος (Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας, ΠΘ), Μαντζανά Κρυσταλλία (Διευθύντρια 19ης ΕΒΑ), Μπάτζιου-Ευσταθίου Ανθή (Διευθύντρια ΙΕ' ΕΠΚΑ), Μουνδρέα-Αγραφιώτη Αντίκλεια (Αν. Καθ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας, ΠΘ), Ντάρλας Ανδρέας (Διευθυντής Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Β. Ελλάδος), Ντίνα Ασπασία (Διευθύντρια 7ης ΕΒΑ), Παπακωνσταντίνου Μαρία-Φωτεινή (Διευθύντρια ΙΔ' ΕΠΚΑ), Πρέκα-Αλεξανδρή Καλλιόπη (Επίτ. Διευθύντρια ΕΕΑ), Σκορδά Δέσποινα (Διευθύντρια Ι' ΕΠΚΑ), Χατζηαγγελάκης Λεωνίδας (Διευθυντής ΛΔ' ΕΠΚΑ)

Εκτύπωση: ΙΔΕΑ & ΤΥΠΟΣ – Φίλιππος Σπ. Λένης

© Εργαστήριο Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας – Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού

Ο τόμος τυπώθηκε με δαπάνες του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Οι περισσότερες ανακοινώσεις ανασκαφών ή αντικειμένων έχουν προκαταρκτικό χαρακτήρα και για οποιαδήποτε αναδημοσίευση τους χρειάζεται η άδεια του συγγραφέα

ISBN SET: 978-960-89078-7-4

ISBN ΤΟΜΟΣ Ι: 978-960-89078-8-1

ISSN: 1790-7039

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΚΑΙ
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

3

2009

Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης

Βόλος 12.3 – 15.3.2009

Τόμος Ι: Θεσσαλία

ΒΟΛΟΣ
2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Ι. ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Προσφώνηση της Δρος Λίνας Μενδώνη, Γενικής Γραμματέως ΥΠ.ΠΟ.Τ.	13
Πρόλογος του Α. Μαζαράκη Αινιάνος, Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας ΠΘ.	15-16
Stamatopoulou, Maria , The archives of A.S. Arvanitopoulos (1874-1942) and their importance for the study of the Thessalian archaeology.	17-29
Αθανασίου, Αθανάσιος , Οι απολιθωμένες πανίδες θηλαστικών της Μαγνησίας.	31-38
Νανόγλου, Στράτος , Η υλικότητα της παράδοσης στην πρώιμη Νεολιθική Θεσσαλία.	39-43
Πεντεδέκα, Αρετή , Δίκτυα ανταλλαγής της κεραμικής στη Νεολιθική Θεσσαλία: κόμβοι και σύνδεσμοι, οικισμοί και σχέσεις.	45-56
Μπατζέλας, Χρήστος Ι. , Νεολιθικές υπόσκαφες κατοικίες στη Θεσσαλία. Ένα παράδειγμα από το Μακρυχώρι Λάρισας. Συσχετισμοί και συγκρίσεις με ανάλογες κατασκευές από τη Μακεδονία.	57-69
Χατζηαγγελάκης, Λεωνίδας Π. , Νέα δεδομένα από τον Συκεώνα. Οικιστικό σύνολο της Μέσης Νεολιθικής.	71-83
Χατζηαγγελάκης, Λεωνίδας Π. – Καραγιαννόπουλος, Χρήστος , Πρόδρομος Καρδίτσας. Νεότερα στοιχεία από τη Μαγούλα στον Άγιο Ιωάννη.	85-96
Κυπαρίσση-Αποστολικά, Νίνα – Χατζηαγγελάκης, Λεωνίδας Π. – Αποστολικάς, Ορέστης – Αλεξίου, Νεκταρία , Νεολιθική εγκατάσταση στο οροπέδιο της Λίμνης Πλαστήρα Νομού Καρδίτσας: μετακινήσεις πληθυσμών της θεσσαλικής πεδιάδας σε θερινά βοσκοτόπια;	97-106
Τουφεξής, Γεώργιος – Τσεργά, Κλεονίκη – Παπανικολάου, Ελένη , Σωστική ανασκαφή σε νεολιθικό οικισμό στο χωριό Βασιλές, περιφερειακή ενότητα Λάρισας.	107-117
Μαλαकाσιώτη, Ζωή – Ροντήρη, Βάσω – Βουζαξάκης, Κώστας – Καλογιάννη, Αιμιλία , Το ερευνητικό πρόγραμμα στη Μαγούλα Ζερέλια και στη θέση Καρατσάνταγλι στην Ευξεινούπολη Αλμυρού.	119-125
Αλματζή, Καλλιόπη , Ευρήματα Νεολιθικής περιόδου, ΒΑ της Μαγούλας «Βισβίκη» στα πλαίσια του Έργου «Αγωγός Απαγωγής Ομβρίων Υδάτων» της ΒΙΠΕΤΒΑ.	127-136
Αγνουσιώτης, Δημήτρης – Αδρύμη-Σισμάνη, Βάσω , Η Μέση Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία. Μαρτυρίες από ένα οικιστικό σύνολο του οικισμού της “Τσιγγενίνας” στην περιοχή της λίμνης Κάρλας.	137-147
Σισμάνη, Κασσάνδρα , Οι ταφικές πρακτικές στη Θεσσαλία κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού.	149-158
Αδρύμη-Σισμάνη, Βασιλική , Ο ρόλος του μυκηναϊκού οικισμού Διμηνίου στην περιοχή γύρω από τον μυχό του Παγασητικού κόλπου.	159-176
Μπατζίου-Ευσταθίου Ανθή , Ανασκαφή μυκηναϊκού οικισμού στα Πευκάκια 2006-2008.	177-192
Παπαθανασίου, Αναστασία – Λάγια, Άννα – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργυρούλα – Αραχωβίτη, Πολυξένη , Βιοαρχαιολογικά δεδομένα από Μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Βελεστίνο Μαγνησίας. .	193-204

Galanakis, Yannis – Stamatopoulou, Maria , A preliminary report on the archival material from the excavations of the tholos tomb at Ano Dranista (Ano Ktimeni) in Thessaly by A.S. Aravanitopoulos (1911)	205-218
Τουρναβίτου, Ιφιγένεια , Τεκμήρια μυκηναϊκής παρουσίας σε Πρωτο-Γεωμετρικό νεκροταφείο: ο γρίφος του αποθέτη στην «Αγριελιά»	219-232
Ruppenstein, Florian , Υπάρχουν υπομυκηναϊκά στρώματα σε οικισμούς της Στερεάς Ελλάδας και της Νότιας Θεσσαλίας;	233-239
Κατακούτα, Στέλλα , Τα Φάρσαλα στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου	241-250
Γούναρης, Αλέξανδρος Π. , Το θεσσαλικόν απόσπασμα του Νηών Καταλόγου: τεκμήριο Μυκηναϊκής οικιστικής ή πρωτοϊστορικής ανθρωπολογίας;	251-268
Μπιζάκη, Βασιλική , Οι σχέσεις των εθνών της κοιλάδας του Σπερχείου (Αχαιοί Φθιώται, Μαλιείς, Οιταίοι, Αινιάνες) με τους Θεσσαλούς από τον 7ο αι. π.Χ. έως την επικράτηση των Ρωμαίων το 146 π.Χ.	269-276
Πίκουλας, Γιάννης Α. , Τα προγράμματα του ΠΘ/ΙΑΚΑ 1. «Διασχίζοντας την Πίνδο. Διαβάσεις και άμυνα». Η έρευνα στη Θεσσαλία: 2006 2. «Διασχίζοντας τον Όλυμπο: Οδικό δίκτυο και άμυνα στην Περραιβία» (2008)	277-286
Μαζαράκης Αινιάν, Αλέξανδρος , Ανασκαφικές έρευνες στο ιερό του Απόλλωνος στο Σωρό (2006-2008)	287-298
Λεβέντη, Ιφιγένεια , Τα πήλινα ειδώλια από το ιερό του Απόλλωνος στη θέση Σωρός Μαγνησίας. ...	299-313
Βήτος, Γιώργος – Πανάγου, Μαρία , Μικρά ευρήματα από το ιερό του Απόλλωνος στο Σωρό. Προκαταρκτική μελέτη	315-330
Γαλούκας, Στυλιανός Φ. , Το Σπήλαιο του Κένταυρου Χείρωνα. Μύθος ή πραγματικότητα;	331-339
Τριανταφυλλοπούλου, Πελαγία , Η Δημητριάδα και η ευρύτερη περιοχή της κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.	341-349
Νικολάου, Ελισάβετ , Πήλινα ειδώλια από το βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Δημητριάδας. Χρονολογικές ενδείξεις χρήσης	351-363
Σκαφιδά, Ευαγγελία , Το Κάστρο – Παλαιά Βόλου κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.	365-372
Αλεξάνδρου, Σταματία , Σωστική ανασκαφή στο Νότιο Νεκροταφείο Φθιωτίδων Θηβών: Οι λήκυθοι του Νότιου Νεκροταφείου	373-382
Παβέλη, Γεωργία , Επιτύμβιες στήλες από τις Φθιωτίδες Θήβες από τους κλασικούς ως και τους αυτοκρατορικούς χρόνους	383-391
Stissi, Vladimir , The countryside of Classical-Hellenistic Halos (and Tanagra): a comparative approach	393-404
Καραπάνου, Σοφία , Σωστικές Ανασκαφές στα Φάρσαλα. Στοιχεία για την οργάνωση του δημόσιου χώρου στην πόλη των ελληνοιστικών χρόνων	405-418
Καρατάσιος, Ιωάννης – Κυλικογλου, Βασίλης – Παλιούγκας, Θεόδωρος , Τεχνολογική μελέτη ελληνιστικής φαγεντιανής από τη Φάρσαλο	419-423
Παλιούγκας, Θεόδωρος , Ένα επείσακτο φαγεντιανό αγγείο από τη Φάρσαλο	425-432
Τσιάκα, Ασημίνα , Ανασκαφική έρευνα στο Καστρί Ροδιάς. Πρώτη προσέγγιση	433-438
Παλιοθόδωρος, Δημήτριος , Η λατρεία της Αρτέμιδος Φεραίας από τη Θεσσαλία στις Συρακούσες ..	439-450
Αραχωβίτη, Πολυξένη – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργυρούλα –Τσιγάρα, Μαρία , Ναός Θαυλίου Διός Φερών. Νέα δεδομένα	451-458
Καραγκούνης, Δημήτριος , Εργασίες ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων Περραιβικής Τρίπολης στα πλαίσια του Γ' Κ.Π.Σ.	459-462
Decourt, Jean-Claude – Tziafalias, Athanasios , Un nouveau règlement religieux de la région de Larissa ...	463-473

Helly, Bruno – Palioungas, Theodoros – Tziafalias, Athanasios , De Spon à Ioannis Oikonomou et quelques autres. Histoire de la collection épigraphique de Larisa	475-486
Tziafalias, Athanasios – Lucas, Gerard , L'organisation de la surveillance du territoire de Dolichè. . .	487-494
Bouchon, Richard – Tziafalias, Athanasios , Consolations anonymes à l'occasion de la mort du jeune Markellos de Trikkè	495-503
Κραβαρίτου, Σοφία , Μηχανισμοί διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας στη Θεσσαλία και Βοιωτία των Κλασικών και Ελληνιστικών χρόνων	505-514
Ιντζεσίλογλου, Μπάμπης Γ. , Η σύγχρονη τεχνολογία και η σημερινή διαμόρφωση της γης στην περιοχή της Μητρόπολης Καρδίτσας	515-522
Καλογιάννη, Αιμιλία – Ζαβός, Θανάσης , Διερευνώντας τις αντιλήψεις των παιδιών για το Μουσείο. .	523-530
Καλογιάννη, Αιμιλία – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργυρούλα , Παιχνίδια στο Μουσείο. Εκπαιδευτικά Προγράμματα της ΙΓ' Ε.Π.Κ.Α. κατά τη διετία 2006-2008	531-539
Barber, Robin , Ο Τζόρτζιο Ντε Κίρικο και η ελληνική προϊστορική τέχνη.	541-543

BYZANTINA

Χουλιαράς, Ιωάννης Π. , Τοιχογραφημένα μνημεία και ζωγράφοι του 16ου αιώνα στη Θεσσαλία . . .	545-558
Βλαχοστέργιος, Ιωάννης Ε. , Πυριτιδαποθήκες της Θεσσαλίας. Μια πρώτη παρουσίαση	559-571
Ντίνα, Ασπασία , Νεότερες έρευνες στα Παλαιά Βόλου και στην παλαιοχριστιανική πόλη των Φθιωτίδων Θηβών	573-584
Σδρόλια, Σταυρούλα , Παλαιοχριστιανικά ευρήματα στην περιοχή του Κισσάβου	585-592
Σταντζούρης, Πασχάλης – Παπαγιώτης, Παναγιώτης , Ευρήματα παλαιοχριστιανικής εποχής στα πλαίσια του έργου «Παράκαμψη πόλεως Βόλου».	593-600
Τσιμπίδα, Ελένη , Ο τοιχογραφικός διάκοσμος των ναών της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Αγία και του Αγίου Νικολάου στον Αετόλοφο	601-613
Ζαφείρης, Γεώργιος , Εργασίες στερέωσης – αποκατάστασης στο «Κυριακό» της πρώτης μοναστικής σκήτης των Μετεώρων: Ο ναός της Παναγίας Δούπιανης στο Καστράκι Καλαμπάκας	615-620
Μαντζανά, Κρυσταλλία , Παραστάσεις από τον τοιχογραφικό διάκοσμο μοναστηριακών τραπεζών στην περιοχή των Τρικάλων.	621-628
Μαχαίρα, Παρασκευή, Ι. Μ. Προφήτου Ηλίου και Αγ. Μοδέστου στην Πύρρα, Ν. Τρικάλων. Η υπογραφή Σαμαριναίων ζωγράφων στον εικονογραφικό διάκοσμο του καθολικού	629-635
Μπαλογιάννη, Ουρανία , Παραστάσεις από τον τοιχογραφικό διάκοσμο του Ι. Ν. Αγίου Νικόλαου στους Σιαμάδες Καστανιάς, Νομού Τρικάλων	637-642
Τσιλιμίγκας, Χρήστος , Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου Σιαμάδων Δ. Καστανιάς Νομού Τρικάλων	643-648
Τσιουρή, Ιωάννης , Οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Γεωργίου Λεύκης Καρδίτσας	649-662
Δεριζιώτης, Λάζαρος – Κουγιουμτζόγλου, Σπύρος , Ο Ηρακλής Κυναγίδας και η βασιλική Γ στην ακρόπολη της παλαιοχριστιανικής Δολίχης	663-670
Κοντογιαννοπούλου, Μαρία , Νέα στοιχεία για την παλαιοχριστιανική οχύρωση της Λάρισας	671-676
Lim, Rana – Σδρόλια, Σταυρούλα , Ανασκαφική έρευνα στο Μπεζεστένι της Λάρισας	677-679
Μητσάτσικας, Μάριος – Τούλη, Βασιλική , Συντήρηση τοιχογραφιών ναού Αγ. Αθανασίου Λάρισας	681-686
Ντίνα, Ασπασία – Βλαχοστέργιος, Ιωάννης , Αναστήλωση καθολικού Ιεράς Μονής Αγίου Δημητρίου στο Στόμιο (Τσάγεζι) Δήμου Ευρυμενών Ν. Λάρισας	687
Μαστρογιάννης, Γεώργιος – Μητρονάτος, Περικλής , Συντήρηση τοιχογραφικού διακόσμου του Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Γελάνθη Καρδίτσας	689-694

Πανταζής, Γεώργιος – Μαντζανά, Κρυσταλλία , Ο προσανατολισμός του τεμένους Κουρσούμ στα Τρίκαλα	695-700
--	---------

ΒΟΡΕΙΕΣ ΣΠΟΡΑΔΕΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργυρούλα – Γεωργίου, Ιάκωβος – Γεωργίου, Κερασία – Πέτση, Κερασία – Βλαΐδη, Ριγώτω – Δερμιτζάκης, Σωτήρης , Το Ασκληπιείο της Πεπαρήθου. Έξι χρόνια μετά ...	701-708
Πρέκα-Αλεξανδρή, Καλλιόπη , Προκαταρκτική ενάλια αρχαιολογική έρευνα στην Σκάνδιρα (Σκά-ντζουρα Β. Σποράδων)	709-719

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ

Παρασκευά, Βάσσα , Τοπιογραφίες στο εικονογραφικό πρόγραμμα του Ιερού Βήματος του καθολικού της Μονής Ευαγγελισμού Σκιάθου	721-728
---	---------

ΤΟΜΟΣ II. ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Σταυροπούλου-Γάτση, Μαρία , Το έργο της ΔΣΤ' ΕΠΚΑ στο Νομό Αιτωλοακαρνανίας κατά τα έτη 2004-2008	749-761
Σαράντη, Φωτεινή , Νεότερα στοιχεία σχετικά με την αρχαία οχύρωση της Ναυπάκτου	763-771
Στάικου, Βίβιαν – Λεονταρίτη, Κατερίνα , Στρατική Ακαρνανίας. Νέα ευρήματα μέσα από το αρδευτικό έργο Οζερού	773-782

ΕΥΒΟΙΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Ματζάνας, Χρήστος , Αποτελέσματα από την εφαρμογή της στατιστικής Παραγοντικής Ανάλυσης σε παλαιολιθικές λιθοτεχνίες της Εύβοιας	783-796
Μαυρίδης, Φάνης – Tankosic Zarko , Σπήλαιο Αγίας Τριάδας Καρύστου. Οι έρευνες των ετών 2007-2008 ..	797-809
Kramer-Hajos, Margaretha , Sailor-warriors and the end of the Bronze Age along the Euboean gulf ...	811-821
Arjona, Manuel , Ένα ιερό στους πρόποδες της Δίρφης;	823-832
Léderrey, Claude , Mittlgeometrische Keramik in einer subgeometrischen Grube im Westquartier von Eretria	833-843
Huber, Sandrine , Pour une archéologie des cultes à Érétrie	845-861
Χιδίρογλου, Μαρία , Φιλάγρα Μαρμαρίου. Μια οχυρή θέση κλασικών έως ελληνιστικών χρόνων στη νοτιοανατολική Εύβοια	863-874
Κουτσουφλάκης, Γεώργιος Β. – Αργύρη, Ξανθή , Αρχαία ναύαγια και φορτία πλοίων στο θαλάσσιο χώρο το Νότιου Ευβοϊκού	875-888

BYZANTINA

Κακαβάς, Γεώργιος , Αρχαιολογικές επισημάνσεις στην Εύβοια κατά το έτος 2006	889-900
Μπίρτσας, Ιωάννης , Εργασίες αποκατάστασης στην Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Αρμά στα Φύλλα Εύβοιας	901-908
Αγγέλη, Ελένη-Αθηνά – Στυλιανού, Ελένη , Αποκατάσταση του μεσαιωνικού πύργου στο Βασιλικό Ευβοίας	909-915

ΒΟΙΩΤΙΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Τσώτα, Εύη , Νέα στοιχεία για την νεολιθική κατοίκηση στη Βοιωτία	917-928
Αραβαντινός, Βασίλης – Φάππας, Ιωάννης , Νέο μυκηναϊκό ανακτορικό κτήριο στην ακρόπολη των Θηβών (Καδμεία)	929-943
Aravantinos, Vassilis – Burke, Brendan – Burns, Bryan – Fappas, Ioannis – Lupack, Susan , Eastern Boeotia Archaeological Project 2007-2009	945-953
Manetta, Consuelo – Pisani, Marcella , Gioielli e ornamenti personali in terracotta dorata: riproduzioni o imitazioni?	955-971
Bonanno Aravantinos, Margherita , Un nuovo rilievo votivo da Tebe	973-984
Germani, Marco , Tebe. Nèos Synoikismòs. Gli scavi archeologici dal 1967 al 1997. Il teatro antico e la sua ricostruzione	985-998
Χαραμή, Αλεξάνδρα , Τάφος «μακεδονικού τύπου» από τη νεκρόπολη της αρχαίας Τανάγρας στη Βοιωτία	999-1006
Βλαχογιάννη, Έλενα , Τα νομίσματα του νεκροταφείου της Ακραϊφίας (Σωστική ανασκαφική έρευνα: 1994-1998)	1007-1027
Καλλιοντζής, Γιάννης – Αραβαντινός, Βασίλης , Μουσεία Θηβών και Χαιρωνείας: Η σύνταξη καταλόγου των επιγραφών	1029-1038

BYZANTINA

Σκορδαρά, Μαρία – Ντάφη, Εύη – Βολτυράκη, Ελευθερία , Από τις ανασκαφές της Θήβας στα μεγάλα μνημεία της Βοιωτίας: η μουσειολογική μελέτη για τις βυζαντινές αίθουσες του Νέου Μουσείου της Θήβας	1039-1042
Καραμπίνης, Μιχάλης , Αρχιτεκτονικά γλυπτά παλαιοχριστιανικών, μεταβατικών και μέσων βυζαντινών χρόνων από τη Μονή Οσίου Λουκά Βοιωτίας	1043-1055

ΦΩΚΙΔΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Λιβιεράτου, Αντωνία , Η θέση του Μεδεώνα στον κόλπο της Αντίκυρας κατά τη μετάβαση από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (ΠΕΣ)	1057-1070
Ραπτόπουλος, Σωτήρης Γ. , Μυκηναϊκός θολωτός τάφος στη Δεσφίνα Φωκίδος	1071-1078
Aurigny, Hélène , Delphi in the 7 th century: offerings and sanctuary	1079-1086
Παρτίδα, Έλενα Κ. , Υπαίθριες εκθέσεις στους Δελφούς: μια προσπάθεια ανασύστασης μνημείων και κοινωνίας της αρχαιότητας	1087-1097

Παρτίδα, Έλενα – Τσαρούχα, Ανθούλα , Κτερίσματα, οικιστικά κατάλοιπα και ένα λατρευτικό σπήλαιο συνθέτουν το «Μουσείο Αρχαίας πόλης Δελφών»	1099-1111
Ραπτόπουλος, Σωτήρης Γ. – Τσαρούχα, Ανθούλα , Κάστρο Γλύφας-Δυτική Λοκρίδα: προβλήματα ταύτισης και νέες προτάσεις	1113-1119

ΛΟΚΡΙΔΑ-ΦΘΙΩΤΙΔΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ – ΚΛΑΣΙΚΑ

Δημάκη, Σοφία – Σουβατζή, Στέλλα , Οικισμός της πρώιμης νεολιθικής στον Άγιο Βλάση Λοκρίδας. . .	1121-1129
Van de Moortel, Aleydis – Zahou, Eleni , Five years of archaeological excavation at the Bronze Age and Early Iron Age site of Mitrou, East Lokris (2004-2008). Preliminary results	1131-1146
Vitale, Salvatore , Local traditions and Mycenaeanization in Central Greece. A preliminary report on the Late Helladic II A to the Late Helladic III B pottery from Mitrou, East Lokris	1147-1158
Κουνούκλας, Πέτρος – Δακορώνια, Φανουρία , Από το χαλκό στο σίδηρο: το ρεπερτόριο κεραμικής στον Κύνο	1159-1169
Δακορώνια, Φανουρία – Κουνούκλας, Πέτρος , Η ανακύκλωση στην αρχαιότητα: το παράδειγμα του Κύνου	1171-1178
Βασιλειάδη, Κατερίνα , Λοκρικά υφαντικά βάρη από τον Κύνο Λιβανατών.	1179-1186
Φρούσου, Ελένη , Μια νέα, άγνωστη θέση με μεγάλη διάρκεια χρήσης στην Εκκάρα Φθιώτιδας ...	1187-1202
Lis, Bartłomiej , Aeginetan cooking pottery in Central Greece and its wider perspective	1203-1211
Καράντζαλη, Έφη , Η Μυκηναϊκή κατοίκηση στην κοιλάδα του Σπερχειού: ο οικισμός στην περιοχή Φραντζή της Λαμίας	1213-1233
Παπακωνσταντίνου, Μαρία-Φωτεινή , Το Ασκληπιείο του Δαφνούντος. Πρώτη παρουσίαση.	1235-1247
Σταυρογιάννης, Λάμπρος – Καράντζαλη, Έφη , Νέα δεδομένα για τη ρωμαϊκή περίοδο στα Φάλαρα. .	1249-1259
Τσόκας, Γρηγόρης Ν. – Βαργεμέζης, Γεώργιος – Σταμπολίδης, Αλέξανδρος – Κυπαρίσση-Αποστολικά, Νίνα – Τάσσης, Γεώργιος – Τοκμακίδης, Κωνσταντίνος , Γεωφυσική διασκόπηση στη Μαγούλα Ίμβρου Πηγάδι στο νέο Μοναστήρι (Ν. Φθιώτιδας)	1261-1267
Τσόκας, Γρηγόρης Ν. – Βαργεμέζης, Γεώργιος – Σταμπολίδης, Αλέξανδρος – Τσουρλός, Παναγιώτης – Παπακωνσταντίνου, Μαρία-Φωτεινή – Καράντζαλη, Ευθυμία – Σιψή, Μαρία – Τιλελή, Φιλίτσα , Γεωφυσική διασκόπηση στο πλαίσιο των σωστικών ανασκαφών της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ για τα μεγάλα δημόσια έργα του Νομού Φθιώτιδος	1269-1275

BYZANTINA

Κακαβάς, Γεώργιος , Νεότερες έρευνες, αρχαιολογικές και αναστηλωτικές εργασίες στη Φθιώτιδα, Ευρυτανία και Φωκίδα κατά το έτος 2008.	1277-1286
Κακαβάς, Γεώργιος – Υφαντή, Αλεξία , Η αρχαιολογική έρευνα στο Κάστρο της Υπάτης στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος «Πολιτισμός»	1287-1301
Πάλλης, Γιώργος , Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή πόλη	1303-1311
Γιαλούρη, Άννα , Ερείπια κτιριακού συγκροτήματος στο Καλαπόδι Φθιώτιδας	1313-1322
Διακόπουλος, Γεώργιος Κ. , Οι οθωμανικές επιγραφές της Υπάτης (Badracik)	1323-1333
Διαμαντοπούλου, Μαρίκίτα , Στερεά Ελλάδα. Αρχιτεκτονικά μνημεία και μνημειακά σύνολα του 19 ^{ου} και 20 ^{ου} αιώνα.	1335

Εκτός από απαρέγκλιτη υποχρέωση, η δημοσίευση και η ευρύτερη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων των αρχαιολογικών ερευνών αποτελεί πηγή υπερηφάνειας και χαράς. Πολύ περισσότερο μάλιστα όταν οι έρευνες αυτές συνδέονται με ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες, όπως η Στερεά Ελλάδα και η Θεσσαλία, οι οποίες το τελευταίο διάστημα μας έχουν χαρίσει έναν πλούτο νέων στοιχείων συμβάλλοντας καθοριστικά στη δημιουργία μιας διαφορετικής εικόνας και αντίληψης για την αρχαιολογική τους φυσιογνωμία και την ιστορική τους πορεία.

Το 1908 στον πρόλογο της δημοσίευσης των ερευνών του στις προϊστορικές ακροπόλεις του Σέσκλου και του Διμηνίου, ο Χρήστος Τσούντας προχωρά στην εκτίμηση ότι ένας «εντελώς νέος κόσμος αποκαλύπτεται ενταύθα». Πιστεύω, δεν θα ήταν υπερβολή να χρησιμοποιήσουμε για άλλη μια φορά τα λόγια του πρωτοπόρου της ελληνικής αρχαιολογίας για να περιγράψουμε αυτό που πράγματι προσέφερε η συστηματική εργασία των Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, σε συνδυασμό και συχνά σε στενή συνεργασία όχι μόνο με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, αλλά και με πλήθος ερευνητικών φορέων από την Ελλάδα και το εξωτερικό.

Επιθυμώ να συγχαρώ θερμά τους συντελεστές του τόμου και εύχομαι η ανά χείρας δημοσίευση να αποτελέσει την αφετηρία ενός γόνιμου επιστημονικού διαλόγου.

*Δρ Λίνα Μενδώνη
Γενική Γραμματέας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Ιούνιος 2012*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πρώτη επιστημονική συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (ΑΕΘΣΕ) διοργανώθηκε πριν από εννέα χρόνια, με βασικούς στόχους την ανά τριετία διοργάνωση των συναντήσεων αυτών υπό την προϋπόθεση ότι θα εκδίδονται έγκαιρα τα Πρακτικά. Μολονότι η τρέχουσα οικονομική κρίση επηρέασε την παρούσα έκδοση, εντούτοις είμαστε ευτυχείς που και οι δεσμεύσεις μας τηρήθηκαν και τα Πρακτικά της 3ης επιστημονικής συνάντησης, που πραγματοποιήθηκε από 12.3 – 15.3.2009, εκδόθηκαν (ΑΕΘΣΕ 3, 2009 [2012]). Τούτο πραγματοποιήθηκε με την οικονομική στήριξη του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ) του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, το οποίο προσέφερε το μεγαλύτερο μέρος των εξόδων της έκδοσης, χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον της Γενικής Γραμματέως του Υπουργείου κυρίας Λίνας Μενδώνη. Τη διαχείριση του ποσού που διατέθηκε ανέλαβε και διεκπεραίωσε η ΙΓ' ΕΠΚΑ. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, όπως και τις προηγούμενες φορές, συνέβαλε στα έξοδα της έκδοσης και παράλληλα επωμίστηκε το δύσκολο εγχείρημα της επιστημονικής επιμέλειας των πολυάριθμων κειμένων.

Καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρχει μια σχετική ομοιομορφία των κειμένων. Η ποιότητα της εικονογράφησης καθορίστηκε αφενός από το άνισο υλικό που απέστειλαν οι συγγραφείς, ενώ παράλληλα, λόγω της πληθώρας των συμμετοχών και των οικονομικών περιορισμών, υποχρεωθήκαμε να μειώσουμε τις διαστάσεις των σχεδίων και φωτογραφιών. Ευχαριστούμε θερμά όλους τους συγγραφείς για τη συνεργασία τους.

Τα πρακτικά θέματα της διοργάνωσης στήριξαν πολυάριθμοι συνάδελφοι, φοιτητές και συνεργάτες και όλοι συνέβαλαν στην επιτυχή διεξαγωγή των εργασιών του τετραημέρου. Στα βασικά στάδια της προετοιμασίας του συνεδρίου σημαντική υπήρξε η οργανωτική συμβολή της Χριστίνας Μητσοπούλου, με τη βοήθεια και της Εύας Χαραλαμπίδου. Υπεύθυνος για τον ηλεκτρονικό κόμβο του συνεδρίου ήταν ο Θέμης Ντάλλας. Διάφορα σκέλη της προετοιμασίας της διοργάνωσης στηρίχτηκαν και από την πλευρά της ΙΓ' ΕΠΚΑ, από τους αρχαιολόγους Δημήτρη Αγνωσιώτη, Καλλιόπη Αλματζή, Κων/νο Βουζαξάκη, Φωτεινή Τσιούκα, Ελένη Χρυσοπούλου, Μαρία Πατρίκου καθώς και τους υπαλλήλους Εύελπη Δεληγιάννη, Ελευθερία Ρίνη και Χρήστο Ζούπη, με τη γενική εποπτεία της Διευθύντριας της ΙΓ' ΕΠΚΑ, Αργυρούλας Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου. Την επιμέλεια των κειμένων των περιλήψεων του συνεδρίου ανέλαβαν η Χριστίνα Μητσοπούλου και ο Πώργος Κακαβάς. Για τη διοργάνωση του συνεδρίου συνεργάστηκαν γόνιμα όλα τα μέλη της Οργανωτικής και Επιστημονικής Επιτροπής. Τέλος, η αφίσα του συνεδρίου, στην οποία βασίστηκε και το εξώφυλλο του 3ου ΑΕΘΣΕ, σχεδιάστηκε από την Άννα Κατσουλάκη (METROPOLIS Graphic Arts).

Το συνέδριο στηρίχθηκε οικονομικά από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Διεύθυνση Μεταπτυχιακών Σπουδών και Έρευνας), την Επιτροπή Ερευνών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, το Τμήμα ΙΑΚΑ και το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Για την προετοιμασία των Πρακτικών συνεργάστηκαν πολλά πρόσωπα, δίχως τη συμβολή των οποίων η έκδοση δεν θα είχε πραγματοποιηθεί. Τη συλλογή των κειμένων και την επικοινωνία με τους συγγραφείς ανέλαβαν αρχικά η Χριστίνα Μητσοπούλου και η Εύα Χαραλαμπίδου και στη συνέχεια ο Πώργος Χιώτης. Η πρώτη επιμέλεια των κειμένων ανατέθηκε στους Ίριδα Κράλλη και Εύη Μέρμηγκα, ενώ η τελική στην Όλγα Πράππα. Κριτική ανάγνωση και συμπληρωματικούς ελέγχους όλων των κειμένων πραγματοποίησαν οι συνάδελφοι Ιφιγένεια Τουρναβίτου, Δημήτρης Παλαιοθόδωρος και Γιάννης Βαραλής. Τον γενικό έλεγχο των κειμένων, καθώς και τον όλο συντονισμό και την επιμέλεια της έκδοσης των Πρακτικών ανέλαβε ο υποφαινόμενος. Η τυπογραφική επεξεργασία του τόμου πραγματοποιήθηκε από τον Φίλιππο Λένη. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Η διαρκώς αυξανόμενη συμμετοχή επιστημόνων που υπηρετούν τον πολιτισμό στην επιστημονική συνάντηση, όπως τεκμηριώνουν τα Πρακτικά του «3ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας»,

αποτελούν επιβεβαίωση ότι δεν υπάρχουν ουσιαστικά στεγανά ανάμεσα στους αρχαιολόγους και το υπόλοιπο επιστημονικό προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και των Πανεπιστημίων, όταν αντί των προσωπικών φιλοδοξιών προτάσσεται το λειτούργημά μας, η επιστήμη. Ο επιστημονικός θεσμός, που από κοινού εγκαινιάσαμε το 2003 αποδείχτηκε βιώσιμος, ιδιαίτερα μέσα στους δύσκολους καιρούς που διανύουμε για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες εν γένει.

Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν
Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Πρόεδρος της Οργανωτικής-Επιστημονικής Επιτροπής του 3ου ΑΕΘΣΕ
Δεκέμβριος 2012

Η ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΕΝΑ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ “ΤΣΙΓΓΕΝΙΝΑΣ” ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΚΑΡΛΑΣ

Δημήτρης Αγνωσιώτης, Βάσω Αδρύμη-Σισμάνη

Η ΛΙΜΝΗ ΚΑΡΛΑ

Η λίμνη Κάρλα, η αρχαία «Βοιβής», καταλάμβανε το νοτιοανατολικό άκρο της θεσσαλικής πεδιάδας και αποτελούσε ένα ιδιαίτερο γνώρισμα της γεωμορφολογίας της περιοχής. Στα ανατολικά και στα νότια περι- κλείονταν από τους ορεινούς όγκους του Μαυροβουνίου και του Μεγαβουνίου, ενώ αντίθετα προς τα δυτι- κά εκτεινόταν ελεύθερα στο πεδινό τμήμα, με την έκτασή να κυμαίνεται από 45.000 έως 115.000 στρέμματα, ανάλογα με τις εισροές και εκροές υδάτων¹. Αποτελούσε μια από τις μεγαλύτερες λίμνες της Ελλάδας και το ποικιλόμορφο οικοσύστημά της είχε δημιουργήσει ήδη από την προϊστορική περίοδο μια ισχυρότατη παρα- γωγική βάση, που επέτρεψε την ανάπτυξη σημαντικών οικισμών², προσφέροντας πολλαπλές δυνατότητες ποιοτικής διαβίωσης, αλλά ταυτόχρονα και οικονομικής ανάπτυξης. Οι κάτοικοι εκμεταλλεύονταν τους φυ- σικούς πόρους της περιοχής, καλλιεργούσαν τα εύφορα εδάφη της πεδιάδας, τα οποία αποστραγγίζονταν καλά, έβροσκαν τα κοπάδια τους στις περιοχές γύρω από τη λίμνη, κυνηγούσαν στις δασώδεις ορεινές εκτά- σεις, ενώ συμπλήρωναν τη διατροφή τους με ψάρια και άλλες λιμναίες τροφές.

Η λίμνη αποξηράνθηκε οριστικά το 1963, για να δοθεί η έκταση της σε ακτήμονες και οι επιπτώσεις τόσο για το περιβάλλον όσο και για την οικονομία της περιοχής ήταν καταστρεπτικές. Το 1999 άρχισε η επα- ναδημιουργία ενός νέου ταμιευτήρα, με άμεσο στόχο την αποκατάσταση της οικολογικής ισορροπίας, την αντιπλημμυρική προστασία της περιοχής και τη χρήση υδάτων για αρδευτικούς σκοπούς. Δημιουργήθηκε ένας ταμιευτήρας με την κατασκευή αναχωμάτων, ο οποίος κατέλαβε ένα μέρος της παλιάς λίμνης Κάρλας, 42.000 στρεμμάτων. Παράλληλα, κατασκευάζονται συλλεκτήρες-τάφροι, μήκους 7 έως 10 χλμ., για τη συλ- λογή υδάτινων όγκων όχι μόνον από το Νομό Μαγνησίας, αλλά και από το Νομό Λάρισας, καθώς και από το φράγμα του Αχελώου, οι οποίοι θα εκβάλλουν στο νέο Ταμιευτήρα³.

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΣΙΓΓΕΝΙΝΑΣ

Ένας από τους συλλεκτήρες αυτούς διαπερνούσε από τη θέση Τσιγγενίνα⁴ (εικ. 1), η οποία βρίσκεται στις δυτικές υπώρειες του Μαυροβουνίου, 3 χλμ. νοτιοανατολικά από το χωριό Κανάλια (εικ. 2). Η περιοχή είναι πεδινή και απέχει περίπου 1,5 χλμ. από την όχθη που σχηματιζόταν πριν την αποξήρανσή της. Το 2001, κατά τη διάρκεια μηχανικής εκσκαφής στη συγκεκριμένη θέση, ήρθαν στο φως σημαντικές αρχαιότητες και ακολού- θησε σωστική ανασκαφή από τη ΙΓ' Ε.Π.Κ.Α., για έξι συνεχείς χρονιές, κατά τις οποίες ερευνήθηκε μια έκτα- ση περίπου πέντε στρεμμάτων⁵. Σε βάθος 2,00 - 3,00 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε τμήμα

1. Αγνωσιώτης 2008, 40-48.

2. Αγνωσιώτης 2008, 60-63.

3. Μέχρι σήμερα δεν έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή κανενός συλλεκτηρά, κυρίως λόγω της εύρεσης σημαντικών αρχαιο- λογικών ευρημάτων.

4. Η θέση ονομάστηκε Τσιγγενίνα, γιατί, σύμφωνα με τις ντόπιες μαρτυρίες, τα κτήματα ανήκαν σε κάποιον κάτοικο του χωριού με το όνομα Τσιγγινές.

5. Την επιστημονική επιμέλεια της ανασκαφής είχε η κ. Β. Αδρύμη-Σισμάνη. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Β.

ενός οικισμού της Μέσης Εποχής Χαλκού⁶. Ερευνήθηκαν επτά κτίρια του οικισμού, τα οποία είναι προσανατολισμένα κατά τον άξονα Α-Δ και συγκεντρωμένα σε τρία διαφορετικά, σχετικά απομακρυσμένα μεταξύ τους, σημεία της ανεσκαμμένης έκτασης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ενδιάμεσα πολλοί ανοιχτοί χώροι⁷.

Ο πιο συνηθισμένος αρχιτεκτονικός τύπος είναι το επίμηκες, μεγαροειδές, κτίριο. Η κρηπίδα είναι λίθινη, με μεγάλους, αδρά επεξεργασμένους λίθους στις κατώτερες στρώσεις και μικρότερους, πλακαρούς λίθους στις ανώτερες στρώσεις και το ύψος της κυμαίνεται από 0,40 μ. έως και 1,00 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πλάτος 0,50 - 0,60 μ., ενώ οι εσωτερικοί εγκάρσιοι τοίχοι, οι οποίοι λειτουργούν ως μεσοτοιχίες ανάμεσα στα δωμάτια, συνήθως είναι λεπτότεροι, με πλάτος 0,40 - 0,50 μ. Πάνω στην κρηπίδα στηριζόταν η πλίνθινη ανωδομή, κατασκευασμένη από ορθογώνιους ωμούς πλίνθους, τμήματα των οποίων εντοπίστηκαν μέσα και έξω από τα δωμάτια.

Τα περισσότερα κτίρια του οικισμού είναι δίχωρα και αποτελούν αυτόνομες οικιστικές μονάδες. Η είσοδος βρίσκεται συνήθως στη νότια μακριά πλευρά. Το δυτικό δωμάτιο είναι το μεγαλύτερο και σε αυτό βρέθηκε ο μη φορητός εξοπλισμός, που εξυπηρετούσε ποικίλες δραστηριότητες, όπως η εστία, τα θρανία, λίθινες και πήλινες κατασκευές, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της οικοσκευής. Το ανατολικό δωμάτιο είναι μικρότερο και λειτουργούσε είτε ως αποθήκη του κτιρίου, όπως υποδηλώνουν τα μεγάλα πιθάρια και τα άλλα αποθηκευτικά αγγεία, είτε ως “μαγειρείο”, καθώς σε κάποιες περιπτώσεις εντοπίστηκαν εστίες φωτιάς και σκεύη τροφοπαρασκευής.

ΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ Ζ-Θ

Ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό μοντέλο, διαφορετικό από το συνηθισμένο τύπο του δίχωρου μεγάρου, αποτελεί το οικιστικό σύνολο Ζ-Θ (εικ. 3). Είναι το μεγαλύτερο που έχει αποκαλυφτεί στον οικισμό της Τσιγγενίνας, με συνολική επιφάνεια κάλυψης περίπου 280 τ.μ. και διαθέτει σύνθετη αρχιτεκτονική μορφή, καθώς ουσιαστικά προήλθε από τη συνένωση δύο αρχικά ανεξάρτητων, μεγαροειδών κτιρίων, ενός αψιδωτού και ενός ορθογώνιου.

Το αψιδωτό κτίριο Θ είναι ένα ιδιαίτερα επίμηκες κτίσμα, με μήκος 20,00 μ. περίπου και πλάτος 5,20 μ. Είναι προσανατολισμένο κατά τον άξονα Α-Δ, με μια κύρια είσοδο στη δυτική στενή πλευρά και μια δευτερεύουσα στη μακριά νότια πλευρά. Αρχικά ήταν ένα τρίχωρο κτίριο με ένα μεγάλο δωμάτιο στα δυτικά, ένα μικρότερο κεντρικό δωμάτιο και τον αψιδωτό θάλαμο στα ανατολικά. Δύο μέτρα πιο νότια και κατά τον ίδιο άξονα κτίστηκε το ορθογώνιο κτίριο Ζ, με μήκος 14,00 μ. και πλάτος 6,00 μ. Η είσοδός του βρίσκεται στη στενή δυτική πλευρά και διαθέτει τρεις επιμέρους χώρους σε αξονική διάταξη: το προστώ στα δυτικά, το κεντρικό μεγάλο δωμάτιο και ένα μικρό δωμάτιο στα ανατολικά, τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους με εισόδους τοποθετημένες στον κεντρικό άξονα του κτιρίου.

Κατά την τελική φάση χρήσης των δύο κτιρίων, πραγματοποιήθηκαν οικοδομικές παρεμβάσεις, οι οποίες στόχευαν στην αρχιτεκτονική και λειτουργική ενοποίησή τους:

Η νότια πλευρά του κτιρίου Θ διατηρήθηκε στα δύο άκρα της, στο ανατολικό και στο δυτικό⁸. Αντίθετα, αφαιρέθηκε “εκ βάθρων” μόνο το κεντρικό τμήμα της νότιας πλευράς του κτιρίου Θ, μήκους 7,50 μ. και δημιουργήθηκε ένα ευρύ άνοιγμα, έτσι ώστε να υπάρχει άμεση επικοινωνία μεταξύ των δύο κτιρίων.

Στα δυτικά του κτιρίου Ζ προστέθηκε ένας λιθόκτιστος περίβολος, που περιέκλεισε έναν ενιαίο ορθογώνιο χώρο. Το δυτικό άκρο του νότιου τοίχου του κτιρίου Θ, μήκους 3,50 μ., αποτέλεσε τμήμα του περιβάλλοντος.

Καταργήθηκαν οι εσωτερικές μεσοτοιχίες των δωματίων του κτιρίου Θ και μόνο υπολείμματα αυτών διασώθηκαν. Στο εσωτερικό του κεντρικού χώρου κτίστηκε μια ορθογώνια κατασκευή, ακριβώς πάνω από το επίπεδο των μεσοτοιχών.

Γιονανίδου, Δ. Αγνωσιώτης, Γ. Στουρνάρας και Α. Λυριντζής, οι συντηρητές Μ. Διονυσίου, Μ. Παυλής και Γ. Ντανοπούλου και η σχεδιάστρια Δ. Αργύρη. Τη φωτογράφιση των αγγείων πραγματοποίησε η Μ. Παρασκευοπούλου και τη σχεδίαση η Ελ. Ρίνη.

6. Οι μεσοελλαδικές επιχώσεις ήταν καλυμμένες από μεταγενέστερες αλλουβιακές αποθέσεις, γι' αυτό και η επιφανειακή κεραμική στη συγκεκριμένη θέση είναι ελάχιστη.

7. Αδρύμη-Σισμάνη 2001 (υπό έκδοση).

8. Το ανατολικό τμήμα της νότιας πλευράς σώζεται σε μήκος 8,00 μ., ενώ το δυτικό τμήμα της ίδιας πλευράς σώζεται σε μήκος 3,50 μ.

Τέλος, τμήμα του οικιστικού συνόλου αποτέλεσε και ο στενόμακρος διάδρομος μεταξύ των δύο κτιρίων, ο οποίος περιορίστηκε στα ανατολικά από έναν κάθετο τοίχο.

Έτσι, το νέο αρχιτεκτονικό σύνολο που δημιουργήθηκε λειτούργησε ως μια ενιαία οικιστική μονάδα, γεγονός βέβαια που δεν συμπεραίνεται μόνο από τις συγκεκριμένες παρατηρήσεις στα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αλλά και από τη μελέτη του κεραμικού υλικού που εντοπίστηκε και στα δύο κτίρια, το οποίο είναι σύγχρονο, έχει συνοχή και πληρότητα και βοηθάει σημαντικά στη διάκριση των διαφορετικών χρήσεων των επιμέρους χώρων του οικιστικού συνόλου.

Πιο συγκεκριμένα, η μοναδική πρόσβαση επιτυγχάνονταν από την είσοδο του αψιδωτού κτιρίου στη στενή δυτική πλευρά του. Εκεί ακριβώς βρίσκονταν το μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο Θ1, το οποίο, μετά την αφαίρεση της νότιας πλευράς του, μετατράπηκε σε έναν ανοιχτό, πιθανότατα ημιυπαίθριο χώρο, εφόσον διατηρήθηκε η στέγη του κτιρίου. Το χώρο του κεντρικού δωματίου Θ2 κατέλαβε μια ορθογώνια κατασκευή, η οποία ορίζεται από τέσσερις παράλληλους τοίχους, που δημιουργούν τρεις στενούς χώρους. Πρόκειται πιθανότατα για χώρους αποθήκευσης, καθώς στο εσωτερικό της βρέθηκαν ως επί το πλείστον πιθάκια και οξυπύθμενοι αμφορίσκοι. Ανατολικά υπήρχε ο αψιδωτός θάλαμος Θ3, όπου αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι πιθαμοφορείς στη βόρεια πλευρά του. Η συσσώρευση καμένου χώματος με πολλά τμήματα ξυλανθράκων κατά μήκος της δυτικής πλευράς υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας εστίας φωτιάς. Και στους τρεις αυτούς χώρους⁹ βρέθηκαν κυρίως αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη, αρκετά μικρότερα αγγεία πόσης και ορισμένα λίθινα εργαλεία, γεγονός που υποδηλώνει ότι εξυπηρετούσαν τις αποθηκευτικές ανάγκες των ενοίκων, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσαν πεδίο και για τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες, καθώς και για άλλες πιο εξειδικευμένες εργασίες.

Ο λιθόκτιστος περίβολος περιέκλειε τον ορθογώνιο χώρο Ζ4, έκτασης 60 τ.μ. περίπου, ο οποίος πιθανότατα ήταν υπαίθριος, όπως φαίνεται από το σωζόμενο ύψος της λίθινης κρηπίδας του περιβόλου, τον τρόπο σύνδεσης των τοίχων και την προχειρότητα διαμόρφωσης του χωμάτινου δαπέδου. Στη βορειοδυτική γωνία εντοπίστηκε μια εστία φωτιάς, ενώ από τα ευρήματα ξεχωρίζουν τα μικρά αγγεία πόσης και τα μαγειρικά σκεύη. Με τον τρόπο αυτόν οριοθετήθηκε ακριβώς εξωτερικά του οικιστικού πυρήνα ένας μεγάλος ζωτικός χώρος, ο οποίος προσφερόταν για υπαίθριες εργασίες. Ακριβώς ανατολικά βρίσκεται το προστώο του κτιρίου Ζ, ένας μικρός στεγασμένος, αλλά ημιυπαίθριος χώρος, καθώς ανοιχτή είναι όλη η δυτική του πλευρά¹⁰. Ο χώρος Ζ3 λειτούργησε ως προθάλαμος, καθώς ήταν ο ενδιάμεσος μεταβατικός χώρος ανάμεσα στον εξωτερικό υπαίθριο περίβολο και στο εσωτερικό του κτιρίου.

Το κεντρικό δωμάτιο Ζ2 έχει έκταση περίπου 40 τ.μ. και επικοινωνεί άμεσα με τους άλλους δύο χώρους του κτιρίου Ζ μέσω εισόδων, που βρίσκονται στις στενές του πλευρές. Στον άξονα της δυτικής εισόδου αποκαλύφθηκε λίθινο κτιστό κατώφλι και ακριβώς δίπλα στο εσωτερικό του δωματίου εντοπίστηκε ένας λίθινος “όλμος”, μια λίθινη βάση με εσοχή, όπου στηριζόταν ο ξύλινος πάσσαλος της πόρτας. Στο εσωτερικό του δωματίου, στη βορειοανατολική γωνία, αποκαλύφθηκε χαμηλό λιθόκτιστο θρανίο, με πλήρη επίστρωση και ακριβώς δυτικά, βρέθηκαν δύο μεγάλες ορθογώνιες, μονολιθικές πλάκες, τοποθετημένες στο δάπεδο. Απέναντι, στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου, αποκαλύφθηκε λιθόστρωτη επιφάνεια και μια ασβεστολιθική πλάκα τοποθετημένη κάθετα στο δάπεδο, η οποία πιθανότατα αποτελούσε τμήμα λίθινης κατασκευής που κατέρρευσε. Στον κεντρικό άξονα του δωματίου, εντοπίστηκε ελλειψοειδής εστία, η οποία περιμετρικά ορίζεται από ημίεργους, μικρούς λίθους και εσωτερικά σώζεται λίθινο υπόστρωμα, το οποίο επικαλύπτεται από ένα παχύ στρώμα πηλού. Δίπλα στην εστία υπήρχαν δύο λαίμοι αμφορέων τοποθετημένοι στο δάπεδο, με έντονα ίχνη καύσης στην εσωτερική τους επιφάνεια, οι οποίοι πιθανότατα χρησιμοποιήθηκαν ως φορητές εστίες, για μεταφορά ή διατήρηση της φωτιάς, ακόμη και για ζέσταμα του περιεχομένου στενών μαγειρικών σκευών, όπως οι αμφορίσκοι.

Το δωμάτιο αυτό ήταν ο βασικός χώρος διαμονής των ενοίκων του οικιστικού συνόλου, όπως οι αμφορίσκοι ναυών τα σκεύη που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές και άμεσες ανάγκες τους. Βρέθηκαν κυρίως αγγεία πόσης, πολλά κατά μήκος της βόρειας πλευράς, όπου πιθανότατα υπήρχε ένα ράφι που κατέρρευσε μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου. Χύτρες και αγγεία, που χρησίμευαν στην προετοιμασία και στο μαγείρεμα της τροφής, εντοπίστηκαν κοντά στην εστία, ενώ αρκετά ήταν και τα αγγεία αποθήκευσης, όπως αμφορείς, υδρίες και δύο μεγάλα πιθάκια, τοποθετημένα δίπλα στους τοίχους του δωματίου.

Τέλος, στα ανατολικά υπήρχε το μικρό δωμάτιο Ζ1, το οποίο, όπως και στα υπόλοιπα κτίρια του οι-

9. Το κτίριο Θ, μετά την κατάργηση των μεσοτοιχιών των δωματίων, ουσιαστικά αποτελούσε έναν ενιαίο χώρο. Μόνο ο αψιδωτός θάλαμος ήταν πιο απομονωμένος λόγω της ύπαρξης της λίθινης κατασκευής στη δυτική πλευρά του.

10. Το κτίριο Ζ είναι το μοναδικό στον οικισμό της Τσιγγενίνας που διαθέτει προστώο.

κισμού, αποτελούσε ένα μικρό αποθηκευτικό χώρο. Στην ανατολική γωνία εντοπίστηκε λίθινη τριγωνική θήκη, κατασκευασμένη από ασβεστολιθικές πλάκες, η οποία χρησίμευε στη στήριξη μεγάλων οξυπύθμενων πίθων. Ένα τέτοιο, σχεδόν ακέραιο αγγείο, τοποθετημένο πάνω σε μια λίθινη πλάκα, βρέθηκε στη δυτική γωνία του δωματίου.

Η ΟΙΚΟΣΚΕΥΗ

Στην οικοσκευή, δηλαδή τον κινητό εξοπλισμό που βρέθηκε στο αρχικό στρώμα εγκατάλειψης των δύο κτιρίων, σε μια επίχωση πάχους 0,30 - 0,40 μ., συμπεριλαμβάνονται 30 ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία και άλλα 100 τμήματα, που ταυτίζονται με συγκεκριμένα αγγεία, 5000 περίπου όστρακα και 30 μικρά ευρήματα. Η χρονολόγηση των ευρημάτων αυτών σε ορισμένες περιπτώσεις αποδείχτηκε ιδιαίτερα δύσκολη και προβληματική, λόγω του περιφερειακού χαρακτήρα του οικισμού, της έλλειψης τυποποίησης των χειροποίητων σκευών¹¹, που δυσχεραίνει την εύρεση παραλλήλων και της απουσίας στρωματογραφημένων ανασκαφών της μεσοελλαδικής περιόδου από τη συγκεκριμένη περιοχή σε συνδυασμό με τη σύντομη φάση κατοίκησης στη συγκεκριμένη θέση, γεγονός που δεν επιτρέπει τη δημιουργία μιας τοπικής στρωματογραφικής ακολουθίας. Ωστόσο, το συγκεκριμένο κεραμικό σύνολο παρουσιάζει μια εικόνα συνοχής και πληρότητας, στο οποίο αντιπροσωπεύονται πολλές γνωστές από άλλους οικισμούς, κατηγορίες αγγείων και υπάρχουν ορισμένα σχήματα ιδιαίτερα ενδεικτικά, με βάση τα οποία κατέστη δυνατή η χρονολόγηση του οικιστικού συνόλου στην τελική ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙ φάση της Μέσης Εποχής Χαλκού.

Όσον αφορά στις σχηματικές κατηγορίες, οι σκύφοι ή φιάλες αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα των ανοιχτών αγγείων του συνόλου και παρουσιάζουν αρκετές διαφορές ως προς το μέγεθος και τον τρόπο κατασκευής, καθώς υπάρχουν λεπτότεχνα δείγματα, ολόβαφα, τα οποία χρησίμευαν ως σκεύη πόσης και βρώσης, ενώ στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και μερικά πιο χονδροειδή, άβαφα, με ίχνη καύσης στην εξωτερική επιφάνεια, τα οποία πιθανότατα χρησίμευαν στο μαγείρεμα και σε άλλες τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες. Το κοινό τυπολογικό τους χαρακτηριστικό είναι το σιγμοειδές προφίλ¹², δηλαδή έξωστροφο χείλος, ημισφαιρικό σώμα και επίπεδη ή δισκοειδή βάση, ενώ διαφοροποιούνται ως προς το σχήμα των λαβών, στοιχείο που επιτρέπει τη διάκριση μικρότερων υποκατηγοριών. Ιδιαίτερη ομάδα αποτελούν οι σκύφοι με διχαλωτές λαβές (εικ. 4), ένας τύπος αγγείων, ο οποίος εμφανίστηκε στη διάρκεια της περιόδου αυτής και θεωρήθηκε ότι επιχωριάζει κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα¹³, καθώς απαντάται σε πολλές θέσεις της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας¹⁴. Μια άλλη χαρακτηριστική ομάδα αποτελούν οι “καλαθόσχημοι” σκύφοι με ημικυκλικές οριζόντιες λαβές πάνω στο χείλος και αποφύσεις στα άκρα των λαβών (εικ. 5), με ανάλογα παραδείγματα από το Σέσκλο¹⁵, το Διμήνι¹⁶ και τον Πτελεό¹⁷.

Οι κάνθαροι, από τα πιο χαρακτηριστικά αγγεία αυτής της περιόδου, είναι ως επί το πλείστον μικρά σκεύη, με κάθετες υπερυψωμένες λαβές και δισκοειδή βάση¹⁸. Διακρίνονται και μερικά μικρότερα αγγεία με περισσότερο υπερυψωμένες λαβές και επίπεδη βάση (εικ. 6), που θυμίζουν κύπελλα της φάσης 7 των Πευκακίων¹⁹, η οποία συμπίπτει χρονολογικά με τη μεταβατική ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙ περίοδο. Τα άωτα κωνικά κύπελλα με τη δισκοειδή βάση ίσως αποτελούν έναν απαρχαιωμένο τύπο αγγείου²⁰, καθώς ανάλογα σύγχρονα παρα-

11. Τα αγγεία στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν χειροποίητα και ελάχιστα ήταν τα δείγματα, στα οποία παρατηρούνται ίχνη κεραμικού τροχού.

12. Προφίλ δηλαδή που θυμίζει αγγλικό S (Maran 1992, 285).

13. Treuil – Pascal – Poursat – Touchais 1996, 276.

14. Όπως τα Πευκάκια (Maran 1992, Taf. 116.5, 117.3, 121.9), το Διμήνι (Αδρύμη-Σισμάνη 2006 υπό δημοσίευση), το Σέσκλο (Τσούντας 1908, 271-3, εικ. 189-196), την Άργισσα (Hanschmann 1981, Taf. 114.12), το Νέο Μοναστήρι (Φρούσου 2007, 242, σχ. 21), το Λιανοκλάδι (Wace and Thompson 1912, 186, fig. 134) και τον Καστανά (Hochstetter 1984, Taf. 57.3-4, 271.1-6).

15. Τσούντας 1908, 140-1, εικ. 44.

16. Αδρύμη-Σισμάνη (από το αδημοσίευτο υλικό της Μεσοελλαδικής περιόδου).

17. Maran 1992, Taf. 147.8, 148.1-3. Βερδελής 1951, 137-8.

18. Αναλογίες παρατηρούνται σε αγγεία από την Άργισσα (Hanschmann 1981, Taf. 111.9), την Τσουνγκίτσα (Rutter 1989, 17, fig. 7), τη Λέρνα (Dietz 1991, 227, KA-1) και τον Άγιο Στέφανο (Rutter – Rutter 1976, 38, fig. 297).

19. Συγκεκριμένα τα κύπελλα 2CI (Maran 1992, Taf. 26.8). Ανάλογα σκεύη έχουν βρεθεί στην Άργισσα (Hanschmann 1981, Taf. 111.12), στις Μυκήνες (Dietz 1991, 215 GA-I) και στην Τσουνγκίτσα (Rutter 1990, 437, Taf. 13. Τη συγκεκριμένη ομάδα αγγείων ο Rutter την αναφέρει ως “miniature kantharoi”).

20. Μεγάλες ομοιότητες παρατηρούνται με κύπελλα ανάλογων διαστάσεων από τη φάση 4 (ΜΕΙ) του οικισμού των Πευ-

δείγματα διαθέτουν λαβή και επίπεδη βάση²¹, ενώ τα μόνωτα κύπελλα και οι αρύταινες, δηλαδή τα σκεύη μετάγγισης και πρόχυσης, παρουσιάζουν ομοιότητες με αγγεία από την Τσούγκιζα²² και το Σέσκλο²³. Τα μεγάλα ανοιχτά αγγεία, όπως οι ολόβαφοι κρατήρες²⁴ (εικ. 7) και οι χύτρες²⁵, αποτελούν σκεύη που χρησιμοποιήθηκαν για την προετοιμασία της τροφής.

Στα κλειστά σχήματα κυριαρχούν οι αμφορίσκοι (εικ. 8), οι οποίοι διαθέτουν έξωστροφο χείλος, κυλινδρικό φαρδύ λαιμό, κάθετες ταινιωτές λαβές, κωνικό σώμα και επίπεδη βάση και σε όλες τις περιπτώσεις πλαστικές αποφύσεις διακοσμούν την εξωτερική τους επιφάνεια. Ανάλογα αγγεία με πλαστική διακόσμηση έχουν βρεθεί στο Σέσκλο²⁶ και στην Τσούγκιζα²⁷. Τα ίχνη καύσης, που υπάρχουν κυρίως στα κατώτερα εξωτερικά τους τοιχώματα και η κατασκευή τους από χονδρόκοκκο πηλό για να αντέχει σε υψηλές θερμοκρασίες δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τη βασική του χρήση ως μαγειρικά αγγεία. Σε αντίθεση με την Κρήτη και τις Κυκλάδες, όπου κυριαρχεί η τριποδική χύτρα, ο συγκεκριμένος τύπος αγγείου είναι το κατεξοχήν μαγειρικό σκεύος της Ηπειρωτικής Ελλάδας κατά τη Μεσοελλαδική περίοδο²⁸.

Οι οπισθότμητες πρόχοι (εικ. 9) ποικίλλουν ως προς το μέγεθός τους²⁹, διαθέτουν συνήθως σφαιρικό ή ωοειδές σώμα και είναι ολόβαφες τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά μέχρι το επίπεδο του λαιμού. Αποτελούν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σχήματα της περιόδου αυτής και ξεκάθαρα είναι η ομοιότητα τους με τις πρόχους τύπου 5C από τα Πευκάκια³⁰, καθώς και με παρόμοια αγγεία από οικισμούς της Θεσσαλίας³¹ και της Πελοποννήσου³². Ανάλογα χαρακτηριστικά παρατηρούνται και στις υδρίες και τους αμφορείς (εικ. 10), τα οποία είναι μεγάλα³³ και ιδιαίτερα επιμελημένα αγγεία, με βαφή στην εξωτερική επιφάνεια και στην εσωτερική επιφάνεια τους. Ο ιδιαίτερα αποσπασματικά σωζόμενος χαρακτήρας των δειγμάτων της κατηγορίας αυτής δημιουργεί προβλήματα στην προσπάθεια για εύρεση παραλλήλων και μόνο τα τμήματα των λαιμών προσφέρονται για συγκρίσεις με ανάλογα τμήματα που βρέθηκαν σε άλλες θέσεις³⁴.

Οι πιθαμοφρείς είναι μεγάλα, άβαφα αγγεία³⁵, κατασκευασμένα από χονδρόκοκκο, με πολλές ασβεστικές προσμίξεις πηλό, γεγονός που τα καθιστούσε ιδιαίτερα ανθεκτικά στην καθημερινή χρήση. Οι διαφοροποιήσεις ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους οφείλονται στο γεγονός ότι πρόκειται για μεγάλα σκεύη που δεν παράγονται μαζικά και δεν υπόκεινται σε κανόνες τυποποίησης. Μοναδικά τους κοινά χαρακτηριστικά είναι η ύπαρξη ενός λαιμού, στενότερου από το μέγιστο πλάτος του σώματος και η πλαστική διακόσμηση στην εξωτερική τους επιφάνεια, όπως σχοινοειδή και κομβίοσχημα κοσμήματα ή κερατοειδείς και ωτόσχημες αποφύσεις. Αν και δύσκολα ανιχνεύονται χρονολογικά παράλληλα για τέτοιου είδους, μη τυποποιημένα αγγεία, ωστόσο εμφανής είναι η ομοιότητα των πλαστικών κοσμημάτων με αυτά που παρατηρούνται σε αντίστοιχα πιθοειδή σκεύη της φάσης 7 του οικισμού στα Πευκάκια³⁶.

Όσον αφορά στις κεραμικές κατηγορίες, στο συγκεκριμένο οικιστικό σύνολο της Τσιγγενίνας κυριαρχεί η άβαφη χονδροειδής κεραμική, κυρίως από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία ή μικρότερα μαγειρικά σκεύη, διάφορων σχημάτων, τα οποία είναι χειροποίητα, άβαφα και κατασκευασμένα από χονδροειδή πηλό, με ασβε-

κακίων. Βλ. Maran 1992, Taf. 45.4.

21. Maran 1992, Taf. 138.8 και 9. Dietz 1991, 162, AB-9, AB-10(1), AB-11, AB-13 και 220, IA-2. Norduist 1985, fig. 4, 34.

22. Rutter 1989, 17, εικ. 11.

23. Τσούντας 1908, 195, εικ. 101.

24. Οι κρατήρες μπορούν να παραλληλιστούν με τα αγγεία τύπου 4A από τον οικισμό στα Πευκάκια (Maran 1992. Beilage 21.15, Taf. 118.1).

25. Ανάλογο αγγείο έχει βρεθεί και στο Σέσκλο (Τσούντας 1908, 267, εικ. 181).

26. Τσούντας 1908, 263, εικ. 170.

27. Rutter 1990, 450.

28. Φίλιππα-Touchais 2000, 436, εικ. 8. Το συγκεκριμένο αγγείο από την Ασπίδα του Άργους παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τους αμφορίσκους της Τσιγγενίνας.

29. Οι μικρές πρόχοι έχουν ύψος 0,14 μ., οι μεσαίες 0,20 μ., ενώ υπάρχουν και μεγαλύτερες, οι οποίες δεν σώθηκαν ακέραιες.

30. Maran 1992. Beilage 21.13, Taf. 118.1.

31. Διμήνι (Αδρύμη-Σισμάνη υπό έκδοση), Σέσκλο (Τσούντας 1908, 147, εικ. 57).

32. Dietz 1991, 180, 182.

33. Το ύψος του φθάνει τα 0,30 - 0,35 μ.

34. Όπως τα αγγεία τύπου 5A από τα Πευκάκια (Maran 1992, Taf. 119.2 και 123.1) και άλλα αγγεία από την Άργισσα (Hanschmann 1981, Taf. 114.9) και την Τσούγκιζα (Rutter 1990, 442, εικ. 15, 34 και 447, εικ. 17, 101).

35. Αν και σε κανένα από αυτά τα αγγεία δεν ήταν δυνατή η αποκατάστασή του, ωστόσο είναι προφανές ότι έφθαναν ή ξεπερνούσαν τα 0,50 μ.

36. Maran 1992, Taf. 129.10.

στιτικές ή αμώδεις προσμίξεις. Ακολουθεί η άβαφη λεπτή κεραμική καθημερινής χρήσης, με αδρή ή αρκετές φορές με στιλπνή επιφάνεια, προερχόμενη από πιο λεπτότεχνα αγγεία. Σημαντική κατηγορία αναδεικνύεται και η μονόχρωμη στιλβωμένη κεραμική, γνωστή και ως “Γ3” κατηγορία³⁷, η οποία είχε ευρεία διάδοση σχεδόν σε όλη τη Θεσσαλία κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού³⁸, ενώ η τεφρή κεραμική, με αδρή επιφάνεια, που έχει βρεθεί σε πολλές θεσσαλικές θέσεις και πιθανότατα αποτελούσε ντόπια μίμηση της γκρίζας μινυακής κεραμικής, αποτελεί μειονότητα στο συγκεκριμένο σύνολο³⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ιδιαίτερα γνωστές και διαδεδομένες κατηγορίες της περιόδου αυτής, όπως για παράδειγμα η τροχήλατη μινυακή κεραμική, αντιπροσωπεύονται ελάχιστα⁴⁰, ενώ δεν βρέθηκε καθόλου γραπτή κεραμική⁴¹.

Τέλος, πολύ λίγα είναι τα μικρά ευρήματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται κυρίως λίθινα εργαλεία, όπως σφυριά, κρουστήρες, δρεπάνια και τριπτήρες, καθώς και υφαντουργικά σύνεργα, όπως λίθινοι και πήλινοι δίσκοι, πηνία και σφονδύλια.

Η “ΤΣΙΓΓΕΝΙΝΑ” ΣΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στην περιοχή της Θεσσαλίας⁴² έχουν εντοπιστεί 160 περίπου μεσοελλαδικές θέσεις, όμως οι περισσότερες είναι γνωστές κυρίως από επιφανειακές έρευνες, καθώς σε λίγες από αυτές έχουν διεξαχθεί είτε ανασκαφικές έρευνες μικρής κλίμακας είτε πιο εκτεταμένες έρευνες, σωστικού κυρίως χαρακτήρα, με αφορμή μεγάλα δημόσια έργα που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια⁴³. Αρνητικό στοιχείο για τη διερεύνηση της συγκεκριμένης περιόδου στο Θεσσαλικό χώρο αποτελεί η έλλειψη δημοσιεύσεων, όπως αυτές των Πευκακίων και της Άργισσας, οι οποίες αποτελούν ουσιαστικά το μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο για παρόμοιες μελέτες. Σε αυτούς τους δύο οικισμούς, όπως και σε παρόμοιους που αναπτύσσονται σε βραχώδη υψώματα και σε υψηλές μαγούλες, παρατηρείται άναρχη δόμηση των σπιτιών, χωρίς ενιαίο προσανατολισμό. Οι θέσεις αυτές ήταν πυκνοκατοικημένες, πιθανότατα λόγω έλλειψης χώρου και μόνοι στενοί διάδρομοι υπήρχαν μεταξύ των σπιτιών, ενώ άλλοτε πάλι υπήρχαν κοινές μεσοτοιχίες σε διπλανά οικιστικά σύνολα. Αντίθετα, στον μεσοελλαδικό οικισμό της Τσιγγενίνας διακρίνεται ένα οικιστικό μοντέλο διαφορετικό, καθώς παρατηρείται στοιχειώδης χωροταξική οργάνωση. Όλα τα κτίρια είναι προσανατολισμένα κατά τον ίδιο άξονα και πιθανότατα συγκεντρωμένα σε συνοικίες, μεταξύ των οποίων διαμορφώνονται ανοιχτοί, ελεύθεροι χώροι. Σε κάθε συνοικία, η απόσταση μεταξύ των γειτονικών κτιρίων ξεπερνάει το 1,00 μ. Ίσως οι μεγάλες πεδινές εκτάσεις επέτρεψαν την οριζόντια ανάπτυξη του οικισμού, όπου τα κτίρια διαφορετικών φάσεων μπορούν να μετατοπίζονται οριζόντια και επομένως δεν χτίζονται στα ερείπια παλιότερων σπιτιών, όπως συνέβαινε δηλαδή στις παραπάνω περιπτώσεις⁴⁴.

Το αρχιτεκτονικό σύνολο Ζ-Θ, το οποίο είναι μακράν το μεγαλύτερο σε έκταση μέσα στον οικισμό, απέκτησε σταδιακά πιο σύνθετη μορφή, αφού πραγματοποιήθηκε η συνένωση δύο αρχικά ανεξάρτητων κτιρίων για την κάλυψη των αναγκών ενός νοικοκυριού. Οι δύο αυτοί αρχιτεκτονικοί τύποι, ο αψιδωτός και ο ορθογώνιος, ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένοι κατά την Μέση Εποχή Χαλκού στην περιοχή της Θεσσαλίας. Από το τέλος όμως της περιόδου, το αψιδωτό σπίτι περιθωριοποιήθηκε και μετατράπηκε σε βοηθητικό χώρο, ενώ βασικό οικιστικό πυρήνα αποτέλεσε το ορθογώνιο μέγαρο με το προστώο, ο αρχιτεκτονικός τύπος δηλαδή που θα επικρατήσει πλήρως κατά την Ύστερη Εποχή Χαλκού.

Στο κτίριο αυτό, κατά την τελική φάση χρήσης του ενσωματώθηκε ένας ορθογώνιος περίβολος, όπως ακριβώς συμβαίνει και σε κτίρια της ΜΕΙΙΙ περιόδου, όπου συνηθίζεται η προσκόλληση μιας περικλειστής, ορθογώνιας αυλής, με έναν ή δύο αποθηκευτικούς χώρους στις γωνίες⁴⁵. Ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν πολ-

37. Wace and Thompson 1912, 19.

38. Το επίχρισμα, που χρησιμοποιείται στην επιφάνεια των αγγείων της κατηγορίας αυτής, έχει χρώμα ερυθρό ή καστανό.

39. Η άβαφη χονδροειδής κεραμική αντιπροσωπεύει το 58% του κεραμικού συνόλου, η άβαφη λεπτή κεραμική καθημερινής χρήσης το 21%, η μονόχρωμη στιλβωμένη κεραμική το 18% και η τεφρή κεραμική το 3%.

40. Βρέθηκαν μόλις τρία γκρίζα μινυακά όστρακα.

41. Απουσιάζουν παντελώς όλες οι γνωστές κατηγορίες αμαυρόχρωμης κεραμικής, όπως η Δ1β κεραμική (Wace and Thompson 1912, 20) ή η “Μαγνησιακή” κεραμική (Maran 2007, 171).

42. Στην περιοχή της Θεσσαλίας εντάσσεται και η ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του Σπερχειού.

43. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Αγνωσιώτης 2008, 188, πίν. 2-8 και χάρτης 4.

44. Μεσοελλαδικοί οικισμοί με παρόμοια διάταξη κτιρίων έχουν βρεθεί στις θέσεις Δήμητρα (Τουφεξής 1997) και Χασάμπαλη (Θεοχάρη 1962) στη Λάρισα.

45. Caskey – Blackburn 1997, 25.

λοί μικρότεροι βοηθητικοί χώροι, κυρίως αποθηκευτικοί, γεγονός που αντανάκλα τις αυξημένες ανάγκες των ενοίκων για αποθήκευση αγροτικού πλεονάσματος, για το οποίο δεν επαρκούσαν πλέον τα μικρά δωμάτια στο ανατολικό τμήμα των σπιτιών. Παρόμοιες μεγαροειδείς οικίες με ενσωματωμένα όμορα εγκαταλελειμμένα κτίρια, τα οποία είχαν αποθηκευτική χρήση, έχουν βρεθεί στα Πευκάκια⁴⁶, ενώ στην υπόλοιπη Ηπειρωτική Ελλάδα την ίδια περίοδο, εμφανίζονται αρκετά σύνθετα κτίσματα, τα οποία συνδυάζουν έναν κεντρικό μεγαροειδή πυρήνα με αποθήκες και βοηθητικούς χώρους, όπως η Οικία D της Ασίνης⁴⁷. Όλα αυτά τα κτίρια σίγουρα αποτελούσαν ιδιαίτερες περιπτώσεις, από την άποψη ότι ξεχώριζαν από τις υπόλοιπες οικίες του εκάστοτε οικισμού και ως προς τη μορφή, αλλά και ως προς το μέγεθος. Η συνθετότητα και ο παρατακτικός χαρακτήρας των διαφορετικών χώρων αυτού του τύπου κτιρίων δημιουργούν συνειρμούς με τα κτιριακά συγκροτήματα της Ύστερης Εποχής Χαλκού, τα οποία ωστόσο ίσως αποτελούσαν προϊόντα ενός πιο οργανωμένου και ενιαίου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.

Η κεραμική της μεσοελλαδικής περιόδου αποτελεί μία σημαντική παράμετρο του θεσσαλικού πολιτισμού, που χαρακτηρίζεται, κυρίως, από συντηρητισμό, εμμονή στις παραδόσεις και επικράτηση τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Από την άλλη πλευρά ανιχνεύονται και στοιχεία, τα οποία προδίδουν ομαλή και συνεχή ανάπτυξη και επιδράσεις από τις σύγχρονες τεχνολογικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις της νότιας Ελλάδας. Με βάση την εξάπλωση των σημαντικότερων κατηγοριών της μεσοελλαδικής κεραμικής στη Θεσσαλία, διακρίνονται δύο περιοχές με διαφορετικές παραδόσεις: η παράλια ζώνη και η πεδινή ενδοχώρα. Οι οικισμοί στον Παγασητικό κόλπο, δηλαδή στην περιοχή του Βόλου και του Αλμυρού, καθώς και οικισμοί στην περιοχή της κοιλάδας του Σπερχειού και της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας, χαρακτηρίζονται από την ισχυρή παρουσία της γκρίζας μινυακής και της αμαυρόχρωμης κεραμικής. Αντίθετα, στο εσωτερικό της δυτικής και της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας οι κατηγορίες αυτές παίζουν ένα δευτερεύοντα ρόλο και κυριαρχεί η χονδροειδής κεραμική και η κεραμική καθημερινής χρήσης.

Τα κεραμικά σκεύη, που χρησιμοποιήσαν οι προϊστορικοί άνθρωποι του οικιστικού συνόλου της Τσιγγενίνας, συνιστούν στην αρχαιολογική πραγματικότητα ένα συγκεκριμένο σύστημα πληροφοριών, που σηματοδοτεί τη λειτουργία κάθε χώρου του σπιτιού και βοηθάει στη σκιαγράφηση της εικόνας ενός ελάχιστου κοινωνικού σχηματισμού, μιας κοινωνικής ομάδας-οικογένειας δηλαδή, η οποία κατοικούσε στο συγκεκριμένο κτιριακό σύνολο και έκανε χρήση της συγκεκριμένης οικοσκευής. Κυριαρχούν ξεκάθαρα τα αγγεία καθημερινής χρήσης, πολλά από τα οποία εξυπηρετούσαν πολλαπλές δραστηριότητες και είναι αναμφισβήτητο ότι πρόκειται για ένα οικιακό σύνολο. Οι σχηματικοί τύποι των αγγείων ανταποκρίνονται στις θεσσαλικές παραδόσεις της συγκεκριμένης περιόδου, καθώς βρέθηκαν αρκετά ανάλογα συγκρίσιμα παραδείγματα σε άλλους οικισμούς, ενώ οι κεραμικές κατηγορίες αντανάκλουν την ένταξη του συγκεκριμένου οικισμού στην τοπική πολιτιστική παράδοση της πεδινής ενδοχώρας.

Η ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙ περίοδος, διάρκειας 150 χρόνων περίπου, λειτουργεί ως μεταβατική φάση προς την Ύστερη Χαλκοκρατία και χαρακτηρίζεται από μια σειρά εμφανών καινοτομιών σε ορισμένες περιοχές της νότιας Ελλάδας, πιο δυσδιάκριτων στο Θεσσαλικό χώρο. Αφενός, η ύπαρξη ορισμένων κτιριακών μονάδων με μεγαλύτερες δυνατότητες συσσώρευσης αγροτικού αποθέματος⁴⁸ και αφετέρου η εμφάνιση ορισμένων τάφων επιμελημένης κατασκευής, με σχετικά πλούσια κτερίσματα⁴⁹, σηματοδοτούν την απαρχή μιας περιόδου με πιο εμφανείς κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Σε καμία περίπτωση όμως, δεν αναδεικνύεται βίαιη διακοπή και ρήξη με τις μεσοελλαδικές παραδόσεις, οι οποίες παραμένουν ισχυρές για αρκετό διάστημα σε όλα τα επίπεδα και παρατηρείται μια αργή, ομαλή μετάβαση προς ένα νέο τρόπο οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, που θα παγιωθεί κατά την ΥΕΙΙΙ περίοδο. Κατά αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η συνέχεια των θεσσαλικών οικισμών της περιόδου αυτής, καθώς κάθε καινοτομία κατάγεται από προηγούμενες αξίες και ένα νέο σύστημα προκύπτει από τα σπλάχνα ενός παλιότερου, με το οποίο βρισκόταν σε άμεση επικοινωνία.

46. Maran 2007, 172.

47. Nordquist 1987, 79-81.

48. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το συγκεκριμένο οικιστικό σύνολο της Τσιγγενίνας, καθώς και άλλα κτίρια στα Πευκάκια (Maran 2007, 172), στο Διμήνι (Αδρύμη-Σισμάνη 2000, 53-80) και στο Λιανοκλάδι (Wace – Thompson 1912, 171-192).

49. Για παράδειγμα στο Σέσκλο (Τσουντας 1908, 132-147), στο Διμήνι (Τσουντας 1908, 148-9) και στα Ζερέλια (Wace – Thompson 1912, 161) έχουν εντοπιστεί τάφοι, οι οποίοι, εκτός από τα συνηθισμένα ταφικά αγγεία, περιέχουν και άλλα κτερίσματα, όπως χάλκινα όπλα, χάλκινα ή επίχρυσα κοσμήματα και περιδέραια από ημιπολύτιμους λίθους.

SUMMARY

THE MIDDLE HELLADIC OCCUPATION IN THESSALY. THE EVIDENCE FROM A HOUSE COMPLEX OF THE "TSIGENINA" SETTLEMENT IN THE AREA OF LAKE KARLA

Dimitris Agnoussiotis, Vaso Adrymi-Sismani

Lake Karla is situated in the plain of Eastern Thessaly and was one of the most important Greek biotopes. The combination of the geographical site, the topographical relief and the microclimate of the area resulted in the development of a rich and varied flora and fauna. This was the main factor for the creation of a dense net of significant settlements since the Neolithic period. In 1962 the lake was drained. In 1999 the recreation of a new lake started in an area of 4,200 ha, in the Southeastern part of the plain, where the lake was situated in the past, with floodways of 7-10 km. that will provide the new lake with water.

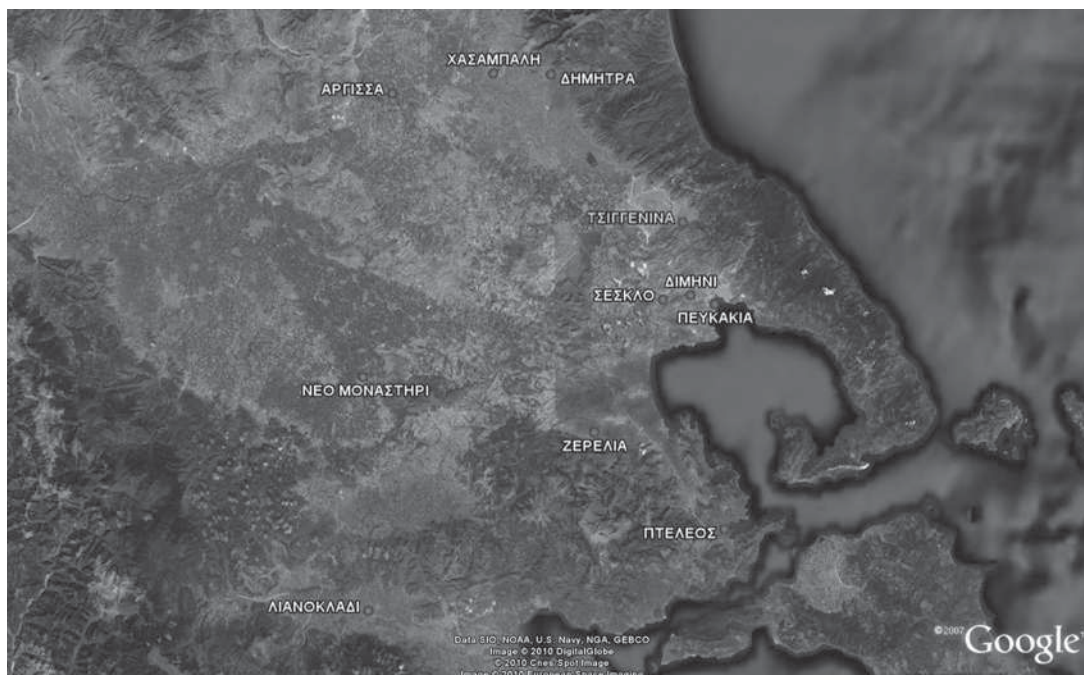
A very important expanded settlement, dated in the Middle Bronze Age, was investigated by the 13th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in the Floodway 6. It was located in a plain area, called "Tsigenina", 3km. southeast of the modern village Kanalia. All the houses of the settlement, orientated E-W, were rectangular, megaroid, with well built stone walls and mudbrick superstructure.

The most interesting household of the settlement is the house complex Z-Θ, which forms a block consisting of three units. The main unit was a megaron, a rectangular building with a porch, a long room with a central earth and a rear small storage room. In front of the porch, a rectangular court was uncovered, which must be interpreted as a later addition. Next to the megaron, at the north, an apsidal megaroid house, after its abandonment, served as a separate storage and food preparation space for the household. The movable finds from the house complex, dated in the MH III-LH I period, indicate various household activities. The coarse handmade unpainted wares and the monochrome polished vases of good fabric (Γ3 category) dominate and confirm the relationship of Tsigenina with the Middle Bronze Age culture of the Thessalian plain, where the gray minyan and matt-painted pottery rarely appear.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγνουσιώτης Δ., 2008. *Η μεσοελλαδική κατοίκηση στη Θεσσαλία. Μαρτυρίες από ένα σύνθετο οικιστικό σύνολο του οικισμού της "Τσιγγενίνας" στην περιοχή της λίμνης Κάρλας* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Αδρύμη-Σισμάνη Β., 2000. *Το Διμήνι στην εποχή του Χαλκού. 1977-1997. 20 χρόνια ανασκαφών* (διδ. διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Αδρύμη-Σισμάνη Β., 2001 (υπό έκδοση). Ανασκαφικές εργασίες στα πλαίσια της επανακατασκευής του Ταμειυτήρα της Λίμνης Κάρλας, *ΑΔ, Χρονικά*.
- Αδρύμη-Σισμάνη Β., 2006 (υπό έκδοση). Η Μέση Εποχή του Χαλκού στο Διμήνι, *MESOHELLADIKΑ, International Conference, Athens 8-12 March 2006*, Athens.
- Βερδελής Ν.Μ., 1951. Ανασκαφικά έρευναι εν Θεσσαλία, *ΠΑΕ*, 129-141.
- Caskey J.L. – Blackburn E.T., 1997. *Lerna in the Argolid. A Short Guide*, Princeton.
- Dietz S., 1991. *The Argolid at the Transition to the Mycenaean Age. Studies in the Chronology and Cultural Development in the Shaft Grave Period*, Copenhagen.
- Hanschmann E., 1981. *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien IV. Die mittlere Bronzezeit*, *BaM* 23-24.
- Hochstetter A., 1984. *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 3, Berlin.

- Θεοχάρη Μ.Δ., 1962. Δοκιμαστική ανασκαφή εις Χασάμπαλι Λαρίσης, *Θεσσαλικά* 4, 35-50.
- Maran J., 1992. *Pevkakia-Magula, III: Die mittlere Bronzezeit*, Bonn.
- Maran J., 2007. Emulation of Aeginetan Pottery in the Middle Bronze Age of Coastal Thessaly: Regional Context and Social Meaning, στο Felten F. – Gauss W. – Smetana R. (επιμ.), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms* (Agina-Kolonna Forschungen und Ergebnisse I), Vienna, 167-182.
- Nordquist G.C., 1985. Floor Deposits on the Barbouna Slope at Asine, *Hydra* 1, 19-29.
- Nordquist G.C., 1987. *A Middle Helladic Village. Asine in the Argolid*, Acta Univ. Upsaliensis, *Boreas* 16, Uppsala.
- Rutter J.B., 1989. A Ceramic Definition of Late Helladic I from Tsoungiza, *Hydra* 6, 1-19.
- Rutter J.B., 1990. Pottery Groups from Tsoungiza of the End of the Middle Bronze Age, *Hesperia* 59, 376-458.
- Rutter J.B. – Rutter S.H., 1976. *The Transition to Mycenaean. A Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA Pottery Sequence from Ayios Stephanos in Laconia*, Monumenta Archaeologica. IV, Los Angeles.
- Τουφεξής Γ., 1997. Μαγούλα Δήμητρας Αγιάς, *ΑΔ* 52, *Χρονικά*, 505-7.
- Treuil R. – Pascal D. – Poursat J.Cl. – Touchais G., 1996. *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα.
- Τσούντας Χ., 1908. *Αι προϊστορικοί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, Αθήνα.
- Wace A.J.B. – Thompson M.S., 1912. *Prehistoric Thessaly*, New York.
- Φίλιππα-Touchais A., 2000. Η τριποδική χύτρα στον Αιγιακό χώρο κατά τη Μέση Χαλκοκρατία. Διάδοση και σημασία, *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Α3, 421-436.
- Φρούσου Ε.Γ., 2007. Η μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας: Η κεραμική μαρτυρία από την ανασκαφή στο οικόπεδο Κ. Βουλτσίδα, *Αχαιοφθιωτικά Γ' . Πρακτικά του Γ' Συνεδρίου Αλμυριωτικών Σπουδών, Ιστορία, Αρχαιολογία, Λαογραφία Αχαΐας Φθιώτιδας*, 13-15 Οκτωβρίου 2000, Αλμυρός, τ. Α, 211-258.

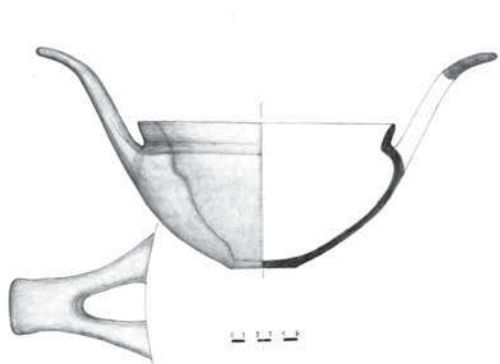
Εικ. 1. Η Τσιγγενίνα και άλλες σημαντικές μεσοελλαδικές θέσεις της Θεσσαλίας, που αναφέρονται στο κείμενο.

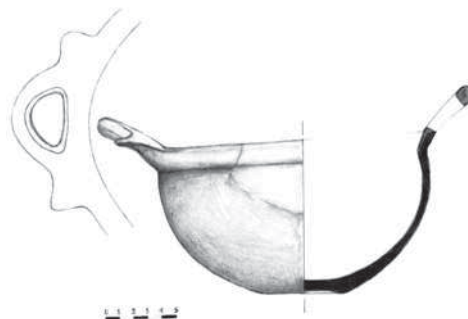
Εικ. 2. Η θέση “Τσιγγενίνα” και η ανασκαφή στην κοίτη του Συλλεκτήρα 6.

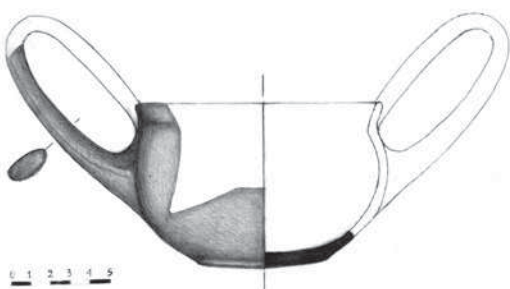
Εικ. 3. Το κτιριακό σύνολο Ζ-Θ.

Εικ. 4. Σκύφος με διχαλωτές λαβές (Σχέδιο: Ε. Ρίνη).

Εικ. 5. Καλαθόσχημος σκύφος με αποφύσεις στις λαβές (Σχέδιο: Ε. Ρίνη).

Εικ. 6. Κάνθαρος τύπου 2C1 (Σχέδιο: Ε. Ρίνη).

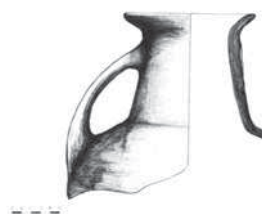
Εικ. 7. Κρατήρας τύπου 4Α.

Εικ. 8. Αμφορίσκος με πλαστική διακόσμηση (Σχέδιο: Ε. Ρίνη).

Εικ. 9. Πρόχους τύπου 5C.

Εικ. 10. Αμφορέας τύπου 5Α (Σχέδιο: Ε. Ρίνη).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ

AN	Αρχαιότερη Νεολιθική	μέγ.	μέγιστος, -η, -ο
Γ	Γεωμετρικός -ή, -ό	μήκ.	μήκος
ΜΓ	Μέσος (ή-ο) Γεωμετρικός -ή, -ό	πάχ.	πάχος
ΠΓ	Πρωτογεωμετρικός -ή, -ό	πλ.	πλάτος
ΠΕ	Πρωτοελλαδική	σωζ.	σωζόμενος, -η, -ο
ΠΕΣ	Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου	τ.μ.	τετραγωνικά μέτρα
ΠΕΧ	Πρώιμη Εποχή του Χαλκού	ύψ.	ύψος
ΜΕ	Μεσοελλαδική	χιλ.	χιλιοστά
ΜΕΧ	Μέση Εποχή του Χαλκού	χλμ.	χιλιόμετρα
ΜΝ	Μέση Νεολιθική	cm.	centimeter
ΝΝ	Νεότερη Νεολιθική	gr.	grams
ΤΝ	Τελική Νεολιθική	kg.	kilo
ΥΤ	Ύστερος (-η, -ο) Γεωμετρικός (-ή, -ό)	km.	kilometer
ΥΕ	Ύστεροελλαδική	m.	metre
ΥΕΧ	Ύστερη Εποχή του Χαλκού	sq km.	square kilometer
ΥπΜ	Υπομυκηναϊκή		
ΧΛ	Χαλκολιθική		

ΛΟΙΠΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

EBA	Early Bronze Age	(αδ.) διδ. διατριβή	(αδ.) διδ. διατριβή (αδμοσίευτη) διδακτορική διατριβή
EH	Early Helladic	(αδ.) διπλ. εργασία	(αδ.) διπλ. εργασία (αδμοσίευτη) διπλωματική εργασία
EIA	Early Iron Age	αι.	αιώνας
EPG	Early Protogeometric	αρ.	αριθμός
FN	Final Neolithic	αρ. ευρ.	αριθμός ευρετηρίου
G	Geometric	αρ. κατ.	αριθμός καταλόγου
LBA	Late Bronze Age	Βλ.	Βλέπε
LH	Late Helladic	γρ.	γραμμάρια
LN	Late Neolithic	Δ.Β.Μ.Α.	Διεύθυνση Βυζαντινών,
LPG	Late Protogeometric		Μεταβυζαντινών, Αρχαιοτήτων
MBA	Middle Bronze Age	EAM	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
MH	Middle Helladic	EBA	Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
MPG	Middle Protogeometric	εικ.	εικόνα
PG	Protogeometric	εκδ.	εκδότης
SM	Submycenaean	επιμ.	επιμέλεια
SPG	Sub-protogeometric	ΕΠΚΑ	Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
		ΕΠΣΒΕ	Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Β. Ελλάδος
		ΕΠΣΝΕ	Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Ν. Ελλάδος
		ΙΑΚΑ	Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

διάμ.	διάμετρος
εκ.	εκατοστά
μ.	μέτρα

	Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του	Abb.	Abbildung
	Πανεπιστημίου Θεσσαλίας	A.C.	after Christ
ΙΓΜΕ	Ινστιτούτο Γεωλογικών και	A.D.	anno Domini
	Μεταλλευτικών Ερευνών	a.s.l.	above sea level
ιδιαιτ.	ιδιαίτερα	av. J.-C.	avant Jésus-Christ
κ.ά.	και άλλοι, και άλλα	B.C.	before Christ
κ.ε	και εξής	c.	century
λ.	λήμμα	ca.	circa
λ.χ.	λόγου χάριν	ch.	chapter
μτφρ.	μετάφραση	cf.	confer
μ.Χ.	μετά Χριστόν	col.	column
κεφ.	κεφάλαιο	ed(s). éd(s).	edited, editor(s), éditeur(s)
ό.π.	όπως παραπάνω	esp.	especially
παραπ.	παραπάνω	et al.	et alii
πάχ.	πάχος	etc.	et cetera
περ.	περίπου	fig.	figure
πίν.	πίνακας	figs.	figures
πρβλ.	παραβάλε	ff.	following
π.χ	παραδείγματος χάριν	G.I.S.	Geographical Information Systems
π.Χ	προ Χριστού	inv.	inventory, inventaire
σελ.	σελίδα	mil.	millennium
σημ.	σημείωση	n.	note
σχ.	σχέδιο	no.(s.)	number(s), numéro(s)
τ.	τόμος	p.	page
τεύχ.	τεύχος	pl.	plate, planche
υποσ.	υποσημείωση	Suppl.	Supplement
ΥΠ.ΠΟ.	Υπουργείο Πολιτισμού	Taf.	Tafel(n)
		Tav.	Tavola
		vol.	volume

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΕΙΡΩΝ

- AA: *Archäologischer Anzeiger*
 AAA: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
 AAustr: *Archaeologia Austriaca*
 AAX: Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά Χρονικά
 ABME: Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος
 ABV: Beazley J.D., 1956. *Attic Black-Figure Vase Painters*. Oxford
 ActaArchHung: *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*
 ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον
 AE: Αρχαιολογική Εφημερίς
 AEA: *Aegean Archaeology*
 ΑΕΘΣΕ 1: Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 27.2-2.3.2003, Βόλος, 2006.
 ΑΕΘΣΕ 2: Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 16-19.3.2006, Βόλος, 2009.
 AEM: Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών
 ΑΕΜΘ: Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
 ΑΘΜ: Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών
 Aegaeum: *Aegaeum. Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège*
 AIA: *Archaeological Institute of America*
 AJA: *American Journal of Archaeology*
 AJPh: *American Journal of Philology*
 Altertum: *Das Altertum*
 AM: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*
 AmerAnt: *American Antiquity*
 ANSMN: *American Numismatic Society Museum Notes*
 AntCl: *L'Antiquité classique*
 Antiquity: *Antiquity. Rivista di archeologia, architettura, urbanistica, delle origine al medioevo*
 AntK: *Antike Kunst*
 AnzWien: *Anzeiger. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, Philologisch-historische Klasse*
 AR: *Archaeological Reports*
 Archaeometry: *Archaeometry. Bulletin of the Research Laboratory for Archaeological and History of Art, Oxford University*
 ArchClass: *Archeologia classica*
 Αρχαία Θεσσαλία: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη, Αθήνα, 1992.
 Αρχαιογνωσία: Αρχαιογνωσία. Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθήνας
 ARV2: Beazley J.D., 1963. *Attic red-figure vase-painters*, Oxford.
 ASAtene: *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*
 AW: *Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte*
 BABesch: *Bulletin antieke beschaving*
 BalkSt: *Balkan Studies*
 BaM: *Baghdader Mitteilungen*
 BAR: *British Archaeological Reports*
 BAR-BS: *British Archaeological Reports British Series*
 BAR-IS: *British Archaeological Reports International Series*
 BEFAR: *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*
 BCH: *Bulletin de Correspondance Hellénique*
 BICS: *Bulletin of the Institute of Classical Studies*
 BJb: *Bonner Jahrbücher des rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*
 Boreas: *Boreas. Uppsala studies in ancient Mediterranean and Near Eastern civilizations*
 BSA: *The Annual of the British School at Athens*
 BSCA: *Byzantine Studies Conference, Abstracts*
 BullÉpigr: *Bulletin épigraphique (en Revue des Études grecques)*
 Byzantion: *Revue Internationale des études Byzantines*
 ByzF: *Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*
 BZ: *Byzantinische Zeitschrift*
 CAJ: *Cambridge Archaeological Journal*
 Chiron: *Chiron. Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*

- CIG: Canadian Institute in Greece
 CMO: Canada Map Office
 CMS: Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel
 CNRS: Centre national de la recherche scientifique
 CR: Classical Review
 CRAI: Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles lettres (Paris)
 CronCatania: Cronache di archeologia e di storia dell'arte, Università di Catania
 CVA: Corpus vasorum antiquorum
- ΔΑΔ: Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου
 ΔΑΦΕΟ: Δελτίον της εν Αλμυρώ Φιλαρχαίου Εταιρείας της Όθρυος
 Dacia: Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
 DOP: Dumbarton Oaks Papers
 DossArch: Dossiers d'Archéologie
 ΔΧΑΕ: Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
- EEBM: Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών
 EEBΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
 EEKM: Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών
 ΕΕΠΣΑΠΘ: Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
 EJA: European Journal of Archaeology
 EPRO: Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'empire Romain.
 Έργον: Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας
 Έργο Εφορειών: 1η Επιστημονική Συνάντηση: Μάιος 1998: Βόλος. Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και στην ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), Βόλος 2000.
- FD: Fouilles de Delphes, Paris
 FGrHist: F. Jacoby, Fragmente der griechischen Historiker (Berlin 1923–)
- Gnomon: Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft
 GRBS: Greek, Roman and Byzantine Studies
- Hermes: Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie
 Hesperia: Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens
 Historia: Historia. Zeitschrift für alte Geschichte
- ΘΕ: Θεσσαλική Εστία
 Θεσσαλία: Θεσσαλία. Δεκαπέντε Χρόνια Αρχαιολογικής Έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών, 17-22 Απριλίου 1990, τ. Α-Β, Αθήνα, 1994.
 ΘεσΗμ: Θεσσαλικό Ημερολόγιο
 ΘΧρ: Θεσσαλικά Χρονικά
- IG: Inscriptiones Graecae
 IJNA: The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration.
 IK: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien
 ILN: The Illustrated London News
 IstMitt: Istanbuler Mitteilungen
 IstMitt-BH: Istanbuler Mitteilungen. Beiheft
- JAIC: Journal of American Institute of Conservation
 JArchSc: Journal of Archaeological Science
 JbRGZM: Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums, Mainz
 JdI: Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts
 JFA: Journal of Field Archaeology
 JGS: Journal of Glass Studies
 JHS: Journal of Hellenic Studies
 JMA: Journal of Mediterranean Archaeology
 JMC: Journal of Material Culture
 JÖAI: Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien
 JÖB: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
 JRA: Journal of Roman Archaeology
 JRS: Journal of Roman Studies
 JSA: Journal of Social Archaeology
 JSav: Journal des savants
- Kernos: Kernos. Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique
 Klio: Klio. Beiträge zur alten Geschichte
- LH IIIC Chronology and Synchronisms I: Deger-Jalkotzy S. – Zavadil M. (επιμ.), LH IIIC Chronology and Synchronisms, Proceeding of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001, Wien, 2003.
 LH IIIC Chronology and Synchronisms II: Deger-Jalkotzy S. – Zavadil M. (επιμ.), LH IIIC Chronology and Synchronisms II, LH III C Middle, Proceeding of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th, 2004, Wien, 2007.
 LH IIIC Chronology and Synchronisms III: Deger-Jalkotzy S. – Bächle A.E. (επιμ.), LH IIIC Chronology and Synchronisms III, LH III C Late and the transition to the Early Iron Age, Proceeding of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007, Wien, 2009.
- LGNP: Lexicon of Greek Personal Names
 LIMC: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
- MAA: Mediterranean Archaeology and Archaeometry
 MeditArch: Mediterranean Archaeology. Australian and New Zealand Journal for the Archaeology of the Mediterranean World

- Minos*: *Minos. Revista di filologia egea*
Μνημεία Μαγνησίας: *Μνημεία της Μαγνησίας. Πρακτικά Συνεδρίου «Ανάδειξη του διαχρονικού μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής»*, Βόλος 11-13 Μαΐου 2001, Βόλος, 2002.
MüJb: *Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst*
- NC*: *Numismatic Chronicle*
NSc: *Notizie degli scavi di antichità*
NumAntCl: *Numismatica e antichità classiche. Quaderni ticinesi*
- OJA*: *Oxford Journal of Archaeology*
OIF: *Olympische Forschungen*
OpAth: *Opuscula atheniensia*
- ΠΑΕ*: *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
PBF: *Prähistorische Bronzefunde*
PCPS: *Proceedings of the Cambridge Philological Society*
Pharos: *Pharos. Journal of the Netherlands Institute at Athens*
Phoenix: *Phoenix. Journal of the Classical Association of Canada*
- ΠΜΚ 1*: Φρούσου, Ε. (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου, Πρακτικά Α' Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994, Λαμία 1999.*
ΠΜΚ 2: Κυπαρίση-Αποστολικά, Ν., Παπακωνσταντίνου, Μ. (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου, Β' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, 26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999, Αθήνα 2003.*
PZ: *Prähistorische Zeitschrift*
- RA*: *Revue Archéologique*
RE: *Paulys Realencyclopädie*
- REA*: *Revue des études anciennes*
REByz: *Revue des Études Byzantines*
REG: *Revue des études grecques*
RHist: *Revue historique*
RHR: *Revue de l'histoire des religions*
RM: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*
RN: *Revue numismatique*
RPhil: *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*
- SEG*: *Supplementum epigraphicum graecum*
SIG: *Dittenberger W., 1915-1924. Sylloge Inscriptionum Graecarum, I (1915), II (1917), III (1920), IV (1921-24), Leipzig*
SIMA: *Studies in Mediterranean Archaeology*
SIMA-PB: *Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocketbook*
SMEA: *Studi micenei ed egeo-anatolici*
SNG Cop: *Sylloge Nummorum Graecorum. Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum.*
Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού Θεσσαλίας: *Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας. Λάρισα, 9-11 Νοεμβρίου 2006, Λάρισα, 2008.*
- ThesCRA*: *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum*
- Υπέρεια*: *Υπέρεια. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα*
- ZfN*: *Zeitschrift für Numismatik*
ZPE: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*
ZRVI: *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*